

МАРГЬОРИТ
ЮРСЕНАР

нощадата

МАРГЬОРИТ ЮРСЕНАР ПОЩАДАТА

Превод: Мария Георгиева

chitanka.info

Написан за няколко седмици между Капри и Соренто „Пощадата“ ни разкрива една друга Маргьорит Юрсенар. Не любимата разказвачка с невероятни истории, а една жестока авторка, която не може да скрие своя потрес от страховитостта на човешките отношения.

Действието на романа се развива в периода между началото на Първата световна война и Руската революция. Написан през 1938 г. и публикуван три месеца преди Втората световна война, сюжетът му е колкото далечен, толкова и близък до нас, защото нравствената безизходица, която описва, може донякъде да се съотнесе и към днешния раздиран от конфликти — социални и морални — свят.

Фабулата ни предоставя един почти чист конфликт на страсти и желаня, завършващ трагично. Поставя въпроса какво е приятелството и какво — любовта. Кое е по-лесно — да разбереш или да простиш. И всичко това поднесено в неподражаемо изискания и в същото време жесток и ироничен стил на Маргьорит Юрсенар.

УВОД

Пощадата, този кратък роман, чието действие се развива в периода между войната от 1914-а и Руската революция, бе написан в Соренто през 1938 г. и публикуван три месеца преди Втората световна война, тази от 1939-а, следователно почти двацет години след събитията, които разкрива. Сюжетът му е твърде отдалечен от нас и едновременно с това много близък — отдалечен, защото за двацет години безброй епизоди от Гражданската война се наслагаха върху първоначалните; близък, защото нравствената безизходица, която описва, си остава същата онази, в която все още и повече от всякога сме затънали. Книгата черпи вдъхновение от автентична случка, а тримата герои, които се наричат в случая съответно Ерик, Софи и Конрад, си остават почти същите, както ми бяха описани от един от най-добрите приятели на главния заинтересован.

Приключението ме развълнува, както се надявам да развълнува и читателя. На това отгоре — и то единствено от литературна гледна точка, — ми се стори, че носи в себе си всички елементи на трагическия стил, и значи чудесно се вмества в рамките на традиционния френски разказ, който като че ли е съхранил някои характеристики на трагедията. Единство на време, място и, както отколе го определя Корней с особена словесна находчивост — единство на опасност; действие, което се ограничава в кръга на двама-трима герои, поне един от които е достатъчно разумен, за да опита да се опознае и да изгради самопреценка за личността си; и накрая, неизбежност на трагичната развръзка, към която неизменно води страстта, но която обикновено във всекидневния живот приема поковарен или по-прикрит облик. Дори самата обстановка, този мрачен кът в балтийските крайнини, изолиран от революцията и войната, изглежда, по причини аналогични на тези, които така съвършено е изложил Расин в предговора си към *Баязид*, напълно отговаря на правилата на трагическата игра, защото освобождава приключението на Софи и Ерик от това, което биха били за нас обичайните дреболии и

случайности, и придава на вчерашната актуалност онова пространствено отдръпване, което се явява почти еквивалент на отдалечаване във времето.

Моето намерение не бе с написването на тази книга да пресъздам определена среда или епоха, или поне това бе на втори план. Ала психологическата истина, към която се стремим, твърде много минава през индивидуалното и специфичното, за да можем с чиста съвест, както преди нас са го правили нашите образци от класическата епоха, да пренебрегваме или премълчаваме външните реалности, които обуславят едно приключение. Мястото, което наричам Кратовице, не можеше да бъде само трагично преддверие, нито кървавите епизоди от Гражданската война — само мъгляв червен фон за една любовна история. Те бяха създали у тези герои някакво състояние на неизтребимо отчаяние, без което заявленията и постъпките им не биха могли да се обяснят. Момчето и момичето, които познавах единствено от краткия разказ за авантюрата им, по всяка вероятност щяха да съществуват само под прожектора на собствената си светлина, и доколкото бе възможно — при исторически автентични обстоятелства. От това следва, че сюжетът, който бе избран, защото ми предоставяше почти чист конфликт на страсти и желания, в крайна сметка ме принуди да разгръщам генералщабни карти, да събирам подробности, дадени от други преки свидетели, да търся стари илюстрирани списания, за да се опитам да открия в тях слабия отзвук или невзрачното отражение, достигащи навремето си до Западна Европа от тези неясни военни операции по границите на една изчезнала държава. По-късно, на два или три пъти, хората, участвали в същите тези войни в Балтика, пожелаха да дойдат и да ме уверят спонтанно и непристорено, че *Пощадата* прилича на техните спомени, и никога никоя положителна критика не ме е успокоявала повече по отношение същината на някоя от книгите ми.

Разказът е написан в първо лице и е вложен в устата на главния герой, средство, до което съм прибегвала често, защото отстранява от книгата гледната точка на автора или поне коментарите му, защото позволява да се разкрие едно човешко създание, което се бори с живота си и се опитва горе-долу почтено да го обясни, и преди всичко да си спомни за него. Нека не забравяме обаче, че дългият устен разказ, с който централното действащо лице в един роман се обръща

към благосклонните и мълчаливи слушатели, така или иначе е литературен похват: тъкмо в *Кройцера соната* или в *Безнравственият* героят разказва за себе си с подобна точност в подробностите и повествователна логика, но не и в реалния живот; обикновено истинските признания са по-откъслечни или често се повтарят, те са по-объркани или по-мъгляви. Тези съображения, разбира се, важат за разказа, който героят в *Пощадата* е подел в една чакалня пред другари, които изобщо не го слушат. При все това обаче, след като веднъж този похват е възприет, тъкмо от автора на разказ от подобен род зависи да вложи в него всичко от едно човешко създание — с качествата и недостатъците му, намерили израз в собствените му езикови несъвършенства, в точните му или погрешни оценки и в предразсъдъците, които дори не съзнава, че го ръководят, в лъжите, които признават всичко, или в признанията, които са измама, в премълчаното или дори в забравеното.

Ала подобна литературна форма има този недостатък, че изисква повече от всякоя друга сътрудничество от страна на читателя; тя го заставя да възприема събитията и хората, гледани през очите на героя, който говори от първо лице, като предмети, наблюдавани през водно покритие. В повечето случаи този ъгъл на пречупване на повествуването в първо лице облагодетелства личността, която в случая се изразява по подобен начин; в *Пощадата*, тъкмо обратно — въпросната неизбежна деформация, когато някой говори за себе си, се извършва за сметка на разказвача. Човек от рода на Ерик фон Ломон размишлява наопаки за себе си; ужасът му да не изглежда глупак го тласка при неувереност да представя действията си във възможно най-неблагоприятна светлина; страхът му да не изглежда уязвим, го затваря в черупка с такава твърдост, с каквата никога не се покрива един наистина суров човек; гордостта му непрестанно стяга юздите на тщеславието му. Резултатът от всичко това е, че лековерният читател рискува да възприеме Ерик фон Ломон като садист, а не като човек, решен да се обърне храбро и да посрещне, без да му мигне окото, жестокостта на възпоминанията си, като говедо с пагони, забравяйки, че именно едно говедо за нищо на света не би се измъчвало от спомени за причинени страдания, или пък да вземе за професионален антисемит оногова, при когото ропотът и насмешката спрямо евреите е част от кастовия конформизъм, зад който обаче прозира възхитата му

от храбростта на израилтянската собственичка на заложна къща, и който включва Григорий Лоев в героичния кръг на покойните приятели и противници.

Както можем да се досетим, именно в сложните взаимоотношения между любовта и омразата се проявява най-вече това отклонение между образа, който разказвачът нахвърля за самия себе си, и това, което той е или е бил. Ерик като че ли изтласква на заден план Конрад дьо Ревал и предлага единствено някакъв доста неясен портрет на този горещо обичан приятел, най-напред защото не е човек, който ще набляга върху неща, които го засягат най-много, а после и защото няма кой знае какво да каже на безучастните за този другар, изчезнал преди да се е утвърдил или изградил. Опитното ухо ще долови може би в някои от намеците за приятеля му онзи тон на престорено лекомислие или почти неуловимо раздражение, изпитвани спрямо най-любимия. Ако за сметка на това отрежда почетно място на Софи и я представя в най-прелестни краски, включително и недостатъците и смешните ѝ безумства, то това не е само защото любовта на девойката го ласкае и дори го успокоява; то е, защото кодексът на Ерик го заставя да се отнася с уважение към тази противница в лицето на нелюбимата жена. Други противоречия не са чак дотам умишлени. Този, прочее, проникателен мъж неволно събира поривите и бунтовете, характерни за ранната младост: може би е бил по-увлечен по Софи, отколкото си признава; със сигурност я е ревнувал повече, отколкото суетата му е позволявала да приеме; а от друга страна, отвращението и негодуванието му от натрапливата страст на девойката не са толкова чести, колкото предполага, и се явяват почти банален резултат от потреса на първия сблъсък на един мъж със страховитата любов.

Като оставим настрана баснята за момичето, което само се предлага, и за момчето, което се дърпа, основният сюжет в *Пощадата* е преди всичко тази родова общност и съдбовна взаимност при три създания, подложени на едни и същи лишения и опасности. Особено Ерик и Софи си приличат по упоритата си неотстъпчивост и по неозаптимата си склонност да се изразходват докрай. Отклоненията от нормите при Софи са предизвикани много повече от необходимостта да се отдаде телом и духом, отколкото от желанието да бъде обладана от някого или да се хареса някому. Привързаността на Ерик към

Конрад е нещо повече от физическо или дори емоционално поведение; неговият избор наистина отговаря на определен идеал за строга съдържаност, на някаква химера за героично другарство; той е част от житейски възглед; дори чувствеността му е аспект на неговата дисциплина. Когато в края на книгата Ерик и Софи се срещат отново, аз съм се опитала да покажа, посредством малкото думи, които си дават труда да разменят, тази близост или прилика, която е по-силна от противоречията на плътската страст или политическите пристрастия, по-силна дори от горчивината на несбъднатото желание или нараненото честолюбие, тази толкова тясна братска връзка, която ги сплотява, каквото и да сторят, и която обяснява по същество дълбочината на раните им. В точката, до която са стигнали, няма почти никакво значение коя от двете личности причинява или приема смъртта. Без значение е дори дали са се ненавиждали или обичали.

Съзнавам, че ще вляза в противоречие с модата, ако добавя, че една от причините за избора ми да напиша *Пощадата* е вроденото, неизтребимото благородство на нейните герои. Трябва да се разберем относно смисъла на тази дума, която за мен означава съвършено отсъствие на користна пресметливост. Известно ми е, че може да се породят един вид опасно двусмислие, като се говори за благородство в една книга, чиито трима главни герои принадлежат към кастата на привилегированите и чиито последни представители се явяват. Прекрасно знаем, че двете понятия за благородство — нравствено и съсловно — невинаги се покриват, тъкмо обратното. От друга страна, не бива да изпадаме в широко разпространени понастоящем предразсъдъци, отказвайки да признаем, че колкото и куч да е идеалът за благородство по линия на кръвта, то понякога той е благоприятствал развитието у отделни натури на независимост или гордост, на вярност или безкористност, които по правило са съвършена проява на благородство. Подобно вродено достойнство, от което твърде често съвременната литература лишава негласно героите си, между другото толкова рядко е от социален порядък, та Ерик, в разрез с предразсъдъците си, го приписва на Григорий Лоев и го зачерква при хитрия и оправен Фолкмар, който при това спада към неговата среда и неговия лагер.

С известно съжаление, че се налага по този начин да подчертавам нещо, което би трябвало да се разбира от само себе си,

трябва да спомена в заключение, че *Пощадата* няма за цел да възхвалява или дискредитира никоя обществена група или класа, никоя страна или партия. Самият факт, че напълно съзнателно дарих Ерик фон Ломон с френска фамилия и предци, навярно за да мога да му припиша онази горчива проникателност, която не е твърде типична германска характеристика, се явява в пълно противоречие с тълкуванието, което би превърнало този герой в идеализиран образ, или обратно — в шарж на определен тип немски аристократ или офицер. *Пощадата* бе написана именно заради стойността си (ако има такава!) на човешки, а не на политически документ, и тъкмо по този начин би трябвало да бъде оценявана.

30 март 1962 г.

Бе пет сутринта, валеше и Ерик фон Ломон, ранен пред Сарагоса и лекуван на борда на един италиански лазаретен кораб, чакаше в бюфета на гарата в Пиза влака, който щеше да го върне в Германия. Красив, въпреки четирийсетте си години, изваяние на някаква своего рода вкаменена навеки младост, Ерик фон Ломон дължеше на френските си предци, на балтийската си майка и на прусашкия си баща своя изящен профил, бледосините си очи, снажния си ръст, арогантността на редките си усмивки и онова звънко чукване на токовете, което не му позволяваше понастоящем счупеният му и бинтован крак. Наближаваше часът на дрезгавото зазоряване, когато чувствителните хора се изповядват, престъпниците признават, а дори и най-мълчаливите се борят със съня, като разказват истории или спомени. Ерик фон Ломон, който винаги упорито бе стоял от дясната страна на барикадата, принадлежеше към онзи род мъже, твърде млади, за да правят друго, освен да се разминават с опасността през 1914 г., които безредиците в следвоенна Европа, личното безпокойство, неспособността едновременно да получат удовлетворение и да се примирят, преобразиха в набързо скалъпени войници в служба на всички полузагубени или полуспечелени каузи. Той бе участвал в различни движения, които в Централна Европа доведоха до възшествието на Хитлер; виждали го бяха в Чако и Манджурия, а преди да служи под разпорежданията на Франко, навремето си бе командвал един от доброволческите отряди, участвали в антиболшевишката борба в Курландия. Раненият му крак, повит като бебе, почиваше встрани върху някакъв стол, а докато говореше, той разсеяно въртеше огромния старомоден, златен, ръчен часовник, който бе плод на толкова лош вкус, та човек можеше само да му се възхищава като на свидетелство за храброст, че го носи на китката си. От време на време, по силата на някакъв тик, който всеки път караше да подскачат двамата му другари, той удряше по масата, но не с юмрук, ами с дланта на дясната си ръка, натегната от масивен пръстен с хералдически знаци, а дрънченето на чашите непрестанно събуждаше бузестия къдрокос сервитьор италианец, дремец зад тезгяха. Многократно бе принуждаван да прекъсва разказа си, за да гони с остър тон някакъв стар кривоглед файтонджия, по когото водата се стичаше като от улук и който на всеки петнайсет минути дохождаше, ни в клин, ни в ръкав, да му предлага нощна разходка до Наклонената

кула; единият от двамата мъже се възползваше от това разсейване, за да си поиска ново черно кафе; чуваше се щракването на метална табакера; и германецът, сломен внезапно, останал без сили, прекъсвайки за миг безконечната изповед, която всъщност правеше единствено пред себе си, превиваше рамене и се свеждаше над запалката си.

* * *

В една немска балада се казва, че мъртвите вървят бързо, но и живите също. Самият аз след петнайсет години почти нямам ясен спомен за онези объркани епизоди от антиболшевишката борба в Ливония^[1] и Курландия, цялото това кътче на Гражданската война с нейните внезапни пориви и коварни усложнения, досущ подобни на някое недоугасено огнище или недоизлекувана кожна болест. Прочее, всяка област си има собствена характерна война: тя е местен продукт, като овеса и картофите. Десетте най-пълноценни месеца от живота ми преминаха в издаване на заповеди в тази залутана провинция, чиито руски, латвийски или германски имена не пробуждаха абсолютно никакви асоциации в съзнанието на читателите на вестници в Европа или където и да било. Брези, езера, ниви с цвекло, мръсни градчета, мизерни селца, където от време на време на нашите хора най-неочаквано им се представяше благословения случай да гътнат някое прасе, старинни господарски имения, плячкосани извътре, олющени отвън от белезите на куршумите, покосили собственика и семейството му, еврейски лихвари, разкъсвани между желанието да натрупат богатство и страха от щиковете; армии, които се стапяха до банди от авантюристи, всяка от които наброяваше повече офицери, отколкото войници, с обичайния им състав от докоснати свише и маниаци, хазартни личности и достопочтени особи, добри момчета, гадини и алкохолици. В сферата на жестокостта, червеите палачи, до съвършенство специализирани латвийци, бяха разработили едно изкуство-да-причиняваш-страдание, което правеше чест на великите монголски традиции. Мъчението на китайската ръчичка бе специално запазено за офицерите заради легендарните им бели ръкавици, които, между другото, вече бяха само спомен при примиренческото мизерно и

унизително положение, в което живеехме всички. Да речем единствено, за да дадем някаква представа за изтънченото съвършенство на човешката ярост, че одраният жив пациент се озоваваше шибан с кожата на собствената си ръка. Бих могъл да спомена други, още по-ужасяващи подробности, но разкази от подобен род се колебаят между садизъм и сеирджийство. Най-зловещите примери за свирепост неизменно служат само допълнително да втвърдят у слушателя някое и друго мускулно влакно, а след като човешкото сърце вече е придобило приблизително мекотата на камък, не смятам за необходимо да се задълбочавам в тази насока. Разбира се, нашите хора не страдаха от недостиг на въображение, но колкото до мен, аз най-често се задоволявах със смъртта без излишни фрази. Жестокостта е луксът на лентяите, както дрогата и копринените ризи. И в сферата на любовта съм привърженик на простото съвършенство.

На всичко отгоре, и каквито и да са опасностите, пред които той е решил да се изправи, един авантюрист (именно такъв станах аз) често изпитва своего рода неспособност да се отдаде без остатък на ненавистта. Може би генерализирам този чисто индивидуален случай на безсилие: от всички хора, които познавам, аз съм най-непредразположеният да търся идеологически подтици за пробуждането на злоба или любов, каквито могат да ми вдъхнат себеподобните ми; и приех да се излагам на опасности единствено заради каузи, в които така и не повярвах. Към болшевиките изпитвах кастова неприязън, която бе самопонятна в едно време, когато картите не бяха разбърквани тъй често както днес, и то с такива ловки похвати. Ала нещастieto на белогвардейците едва-едва пробуждаше у мен симпатия и съчувствие, а съдбата на Европа никога не ми попречи да спя спокойно. Попаднал в балтийската зъбчатка, аз се задоволявах да играя най-често ролята на металното колело и възможно най-рядко — тази на премазания пръст. Какво друго оставаше на един младеж, чийто баща бе намерил смъртта пред Вердюн, оставяйки му в наследство единствено железен кръст, златна акция, която в най-добрия случай можеше да накара някоя американка да го вземе за съпруг, дългове и почти луда майка, чийто живот преминаваше в четене на будистки мантри и поеми от Рабиндранат Тагор? Конрад поне бе жалон, възел, сърце в това непрестанно сменящо посоката си съществуване. Бе балтиец с руска кръв; аз бях прусак с балтийска и

френска кръв във вените; яхнали бяхме две съседстващи си националности. Долових у него способността, едновременно насърчавана и потискана у мен, да не държи на нищо и заедно да вкусваме и да презираме всичко. Но край на психологическите обяснения за нещо, което е само естествено родство на духовете, характерите и телата, включително и онова непонятно парче плът, което, така или иначе, трябва да се нарече сърце, туптящо при нас във великолепен синхрон, макар и малко по-слабо в неговата гръд, отколкото в моята. Баща му, който хранеше симпатии към германците, бе пукнал от тиф в някакъв концентрационен лагер в околностите на Дрезден, където няколко хиляди руски затворници гниеа в меланхолия и пълчища паразити. Моят, горд с фамилията и френския ни произход, бе оставил някакъв чернокож войник в служба на Франция да му смаже черепа в един окоп в Аргон. Толкова недоразумения трябваше за в бъдеще да ме отвратят завинаги от всякакви убеждения с изключение на личните. За щастие, през 1915 г. за нас войната и дори траурът бяха приели по-скоро облик на лятна ваканция. Спасили се бяхме от домашните, изпитите и всичките там юношески грижи. Кратовице се намираше на границата, в нещо като сляпа улица, където семейните симпатии и отношения понякога заменяха паспортите по онова време, когато военната дисциплина вече отпускаше хватката си. Поради прусашкото си вдовство, макар да бе балтийка и братовчедка на графовете Дьо Ревал, майка ми не бе приета обратно в общността от руските власти, но всички дълго време си затваряха очите за присъствието на едно шестнайсетгодишно момче. Моята младост ми служеше за пропуск, за да живея с Конрад вдън онзи залутан имот, където ме бяха поверили на грижите на майчината ми леля, кажи-речи видиотена стара мома, която представляваше руския клон на родата, и на тези на градинаря Михаил, който притежаваше инстинкта на превъзходно куче-пазач. Спомням си къпането в меките талази на езерата или в нагарчащата от сол вода в речните устия на разсъмване, почти еднаквите отпечатъци от краката ни върху пясъка, които скоро биваха заличавани от лакомите езици на морските вълни; следобедните дремки в сеното, където обсъждахме проблемите на епохата, дъвчейки безучастно тютюн или тревни стъбълца, сигурни, че постъпваме много по-добре от по-големите, и убедени, че сме орисани единствено за какви ли не бедствия и безумия.

Пред очите ми още са дните на лудешко пързаяне и зимните следобеди, прекарвани в занимания с онази любопитна игра на ангели, която се състоеше в това да се хвърлиш в снега, размахвайки ръце, тъй че да оставиш на земята следи от криле; спокойните нощи на дълбок сън в гостната стая на латвийските чифлици, завити с най-хубавия пухен юрган на селянките, разнежени и същевременно поуплашени от юношеския ни апетит в онези времена на хранителен недоимък и ограничения.

Дори момичета не липсваха в този отдалечен северен Едем в разгара на войната: Конрад на драго сърце щеше да се държи за шарените им фусты, ако аз не проявявах пълно презрение към подобно прехласване; а той бе от онези съвестни и деликатни люде, които презрението уцелва право в сърцето и които почват да се съмняват и в най-съкровените си предпочитания тутакси, щом видят, че някоя любовница или приятел им се надсмиват. В нравствен план разликата между Конрад и мен бе пълна и очевидна, като между мрамор и алабастър. Мекотата и изнежеността на Конрад не бе само въпрос на възраст: природата му бе от онези, които възприемат и запазват всички дипли с гальовната гъвкавост на красивото кадифе. Човек прекрасно можеше да си го представи на трийсет години — оглупял дребен земевладелец, който тича подир момите или момците в чифлика; или млад гвардейски офицер — елегантен, свенлив и добър ездач; или смирен чиновник при руския режим; или пък, по благоволенieto на следвоенния период — поет, който сляпо подражава на Т. С. Елиът или на Жан Кокто из баровете в Берлин. Прочее, разлика помежду ни се забелязваше единствено в нравствен план: що се отнася до физиката, си приличахме много — снажни, здрави, подвижни, с един и същ цвят на загара и същия цвят на очите. Косите на Конрад бяха по-светлоруси, но това няма значение. На село хората ни вземаха за братя, което изчерпваше въпроса за онези, които нямат усет за пламенните приятелства; когато негодувахме, ръководени от някаква страст към буквалната истина, всички се съгласяваха да раздалечат най-много с една степен това толкова правдоподобно родство и ни лепваха етикета братовчеди. Случи ли ми се да пропиляя някоя нощ, която би могла да бъде посветена на спане, удоволствия или чисто и просто на уединение, в разговори на терасата на някое кафене с интелектуалци, обзети от отчаяние, неизменно ги изненадвам с твърдението си, че съм

познал щастието — истинското, неподправеното, късчето самородно злато, което може да се замени срещу шепа едри монети или пачка следвоенни марки, но от това не става по-различно и никаква девалвация не може да го засегне. Споменът за подобно състояние на нещата лекува от немската философия; помага за улесняването на живота, както и на неговата противоположност. А дали това щастие се дължеше на Конрад, или единствено на моята младост, едва ли имаше такова значение, защото моята младост и Конрад умряха заедно. Следователно, суровите времена и ужасяващият тик, който разглобяваше лицето на леля Прасковя, не пречеха Кратовице да бъде своего рода просторен безметежен рай, без разни възбрани и змии. Колкото до девойката, тя бе рошава, невзрачна, ненаситно поглъщаше книгите, които ѝ заемаше някакво еврейско студентче от Рига, и презираше момчетата.

Обаче дойде време, когато трябваше да се промъкна през границата, за да ида в Германия да изкарам военната си подготовка, с целия риск да изневеря все пак на най-чистото у себе си. Закалявах се под погледите на омаломощени от глад и колики сержанти, които мислеха само как да съберат повече купони за хляб, заобиколен от другари, някои от които бяха приятни и присъствието им вече подсказваше огромната следвоенна суматоха. Два месеца по-рано да бях дошъл — и щяха да ме изпратят да запълня пробива, който бе отворила в редиците ни съюзническата артилерия, и може би понастоящем щях мирно и спокойно да съм се слял с френската земя, с виното на Франция и черниците, които берат френските деца. Ала пристигах точно навреме, за да присъствам на пълното поражение на нашите армии и на несъстоялата се победа на онези отсреща. Започваше паметното време на примирието, революцията и инфлацията. Разорен бях, разбира се, и споделях с шейсет милиона души тоталната липса на бъдеще. Бях в най-подходящата възраст, за да се уловя на сантименталната въдица на някоя дясна или лява доктрина, но никога не съм могъл да преглъщам подобни сквернословия. Вече ви казах, че ми въздействат единствено човешките детерминанти, и то при възможно най-пълно отсъствие на какъвто и да било претекст: решенията ми винаги са се определяли от едно лице или друго тяло. Руският казан, който бе на път да се пръсне, разнасяше над Европа идеен дим, който минаваше за нещо съвсем ново; в Кратовице се

помещаваше някакъв генерален щаб на червената армия; връзките между Германия и балтийските страни ставаха трудни и несигурни, а и Конрад спадаше към онзи тип хора, които не пишат. Смятах се за възрастен: това бе едничката ми младежка илюзия, и във всеки случай, като се сравнявах с юношите и лудата старица от Кратовице, от само себе си се разбираше, че олицетворявах опита на зрялата възраст. У мен се пробуждаше някакво съвсем домошарско чувство за отговорност, и то дотам, че закрилническата ми грижа се простираше дори до девойката и лелята.

Въпреки пацифистките си разбирания, майка ми одобри моето записване в доброволческата армия на генерал барон фон Вирц, който участваше в антиболшевишката борба в Естония и Курландия. Горката жена притежаваше в тази страна имоти, които бяха застрашени от разпространението на болшевишката революция, а все по-несигурните доходи от тях бяха едничката ѝ гаранция, че няма да я сполети съдбата на гладачка или хотелска прислужница. Така или иначе, истината е, че комунизмът от Изток и инфлацията в Германия идваха точно навреме, за да ѝ позволят да скрие от приятелките си, че бяхме разорени доста преди Кайзерът, Русия или Франция да въвлекат Европа във войната. По-добре бе да минава за жертва на катастрофа, отколкото за вдовица на човек, който се бе оставил в Париж да го оскубят кокошките, а в Монте Карло — крупиятата.

Имах приятели в Курландия; познавах страната, говорех езика и дори няколко местни диалекта. Въпреки всичките ми усилия да се добера възможно най-бързо до Кратовице, загубих все пак три месеца, докато преодолеея няколкостотинте километра, които го деляха от Рига. Три месеца влажно и обвито в мъгла лято, гъмжащо от предложенията на търговците евреи, пристигнали от Ню Йорк да купуват при изгодни условия бижутата на руските емигранти. Три месеца на все още строга дисциплина, генералщабни интриги, непоследователни военни операции, цигарен дим и глухо или остро безпокойство, приличащо на зъбобол. В началото на десетата седмица, блед и възторжен като Орест още от първия стих в трагедията на Расин, съзрях отново да се появява един Конрад, облечен като в излята по него униформа, която навярно бе коствала някой от последните диаманти на лелята, белязан с малък белег на устната, който му придаваше вид на човек, разсеяно дъвчещ теменужки. Съхранил бе детинската невинност, моминската

гальовност и онази сомнамбулска храброст, която навремето проявяваше, като речеше да се метне на гърба на някой бик или вълна; а вечерите си прекарваше в съчиняване на бездарни стихове в духа на Рилке. От пръв поглед предугадах, че животът му бе спрял в мое отсъствие; по-трудно ми бе да призная, независимо от това как изглеждаха външно нещата, че и с мен бе същото. Далеч от Конрад бях живял като пътник. Всичко в него ми вдъхваше онова съвършено доверие, с което никога впоследствие не ми се бе отворила възможност да обдаря някой друг. Край него духът и тялото можеха единствено да си почиват, успокоени от цялата тази непринуденост и искреност, и тъкмо по този начин освободени във висша степен ползотворно да се занимават с останалото. Това бе идеалният другар по оръжие, както бе идеалният другар по детство. Приятелството е преди всичко сигурност и именно това го отличава от любовта. То е също така уважение и безрезервно приемане на другото същество. Че от уважение и доверие моят приятел ми бе изплатил до грош кредита, който бях отпуснал на негово име, той ми доказа със своята смърт. Разнообразните дарби на Конрад можеха да му позволят много по-лесно, отколкото на мен, да се измъкне в някоя далеч не тъй отчайваща среда като революцията или войната; стиховете му все щяха да се харесат на някого; красотата му също; можеше да триумфира в Париж сред разни покровителки на изкуството, или в Берлин да се интегрира в средите, участващи в създаването на изкуство. В това балтийско меле, където всички шансове бяха на страната на злото и смъртната опасност, аз общо взето се бях напъхал единствено заради него; скоро се изясни, че и той продължава да се мотае там единствено заради мен. От него узнах, че Кратовице бе претърпяло кратковременна и необичайно безобидна червена окупация, може би благодарение на присъствието на еврейчето Григорий Лоев, преобразено понастоящем в лейтенант от болшевишката армия, което навремето, като продавач в някаква книжарница в Рига, угоднически напътстваше Софи в избора на четива. Оттогава завзетият отново от нашите войски замък все така се намираще насред зоната на бойните действия, изложен на всякакви изненади и картечен обстрел. По време на последната тревога жените се подслонили в зимника, откъдето Соня — проява на лош вкус, като я наричаха така, — настояла да излезе, с характерната за безумието храброст, за да разходи кучето си.

Присъствието на нашите войски в замъка ме безпокоеше почти толкова, колкото и съседството на червените, а навярно безвъзвратно изцеждаше и последните сили на моя приятел. Започвах да опознавам най-долните страни на гражданската война в една разпадаща се армия: разбира се, за през зимата хитреците щяха да се разквартируват по места, предлагащи примамката на почти непокътнати резерви от вино и момичета. Нито войната, нито революцията водеха към разруха страната, а именно нейните спасители. Хайде, за това никак не ме бе грижа, но Кратовице означаваше много за мен. Похвалих се, че познанията ми за топографията и ресурсите на областта можеха да бъдат много полезни, и някой трябваше да се възползва от тях. След безконечни колебания и усуквания, в края на краищата, всички съзряха очевидното, та благодарение съучастничеството на едни и разума на други, получих заповед да отида и да реорганизирам бригадите от доброволци в югоизточния участък на страната. Окаяна мисия в една още по-окаяна страна, с която се нагърбихме — Конрад и аз, — потънали в кал до уши и неузнаваеми до такава степен, че разляяхме кучетата в Кратовице, където пристигнахме едва в края на най-тъмната от всички тъмни нощи. Като безусловно доказателство на топографските ми познания, до зори бяхме газили из блатата, на две крачки от предните постове на червените. Нашите братя съармейци вече се надигаха от масата — още пируваха — и щедро ни предложиха да се заметнем с два домашни халата, принадлежали на Конрад в добрите времена, които отново попаднаха в ръцете ни, разкрасени с петна и дупки, прогорени от огънчетата на пурите. Толкова вълнения бяха подсилили допълнително тика на леля Прасковя: гримасите ѝ бяха в състояние да внесат безпорядък в цяла вражеска армия. Колкото до Софи, тя бе изгубила вида си на пухкаво девойче; станала бе красива; модерната прическа на късите коси ѝ отиваше. Намръщеното ѝ лице бе белязано с горчиви бръчки в ъгълчетата на устните; вече не четеше, ала вечерите ѝ минаваха в яростно ръчкане и подклаждане на огъня в салона с въздишките на отегчение на някоя Ибсенова героиня, отвратена от всичко.

Но аз малко изпреварвам събитията, а би било по-добре да опиша с всички подробности онзи миг на завръщането, вратата, отворена от Михаил, надянал ливрея над войнишкия си панталон, оборският фенер, вдигнат толкова високо, колкото му позволява

ръката, в преддверието, където полилеите вече не се палеха. Беломраморните стени приличаха все така на ледници, които навяваха мисли за стенопис в стил Луи XV, рисувана направо върху снега в някое ескимоско жилище. Как да забрави човек израза на умиление и дълбока погнуса върху лицето на Конрад при завръщането му в този дом, който бе в почти напълно задоволително състояние, за да му въздейства като обида и най-незначителната повреда, като се започне от голямата неправилна звезда от изстрел в огледалото на парадното стълбище, та до следите от пръсти по бравите на вратите? Двете жени живееха кажи-речи затворени в един будоар на първия етаж; ясният глас на Конрад ги подтикна да дръзнат да застанат на прага; на най-горното стъпало на стълбището зърнах да се появява рошава руса глава. Софи устремно се плъзна по перилата, следвана от кучето, което джафкаше по петите ѝ. Тя се метна на врата на брат си, после на моя, със смях и радостни подскоци:

— Ти ли си? Вие ли сте?

— Аз, ами! — отвърна Конрад. — Да не смяташ, че е принцът на Трапезунд!

И той грабна сестра си, за да я накара да направи едно валсово кръгче в преддверието. Изоставена почти мигом от партньора си по танц, който се бе втурнал с протегнати ръце към някакъв приятел, тя спря пред мен, поруменяла като в края на истински бал:

— Ерик! Колко сте се променили!

— Нали? — отвърнах. — Не-уз-на-ва-ем.

— Да — рече тя, тръсвайки глава.

— За здравето на блудния брат! — провикна се младичкият Франц фон Аланд от прага на столовата, държейки в ръка чашка ракия, с която започна да преследва девойката. — Хайде, Софи, една капчица!

— Вие подигравате ли се с мен? — рече малката с насмешливо изражение и, провирайки се внезапно и устремно под протегнатата ръка на младия офицер, изчезна зад откренатата остъклена врата, която водеше към кухнята, откъдето извика:

— Ще накарам да ви нахранят!

През цялото това време леля Прасковя, облакътена на перилата на първия етаж и кротичко обливаща със сълзи лицето си, благодареше на всички православни светии, че са чули молбите ѝ за нас, и гукаше като стара и болна гугутка. Нейната спалня, която вонеше на възък и

смърт, бе претърпана с почернели от дима на свещите икони, а сред тях имаше една много стара, чиито сребърни клепки заслания навремето два изумруда. По време на краткотрайната болшевишка окупация един войник бе извадил скъпоценните камъни и понастоящем леля Прасковя се молеше пред тази сляпа закрилница. Само след миг Михаил се появи от зимника с блюдо пушена риба. Конрад напразно викаше сестра си, а Франц фон Аланд ни увери, свивайки рамене, че тя нямаше да се появи цяла вечер. Вечеряхме без нея.

Видях я още на следния ден при брат й; всеки път намираще начин да се измъкне с ловкостта на подивяла отново млада котка. И все пак, под въздействие на началното вълнение от завръщането, тя ме бе целунала всеотдайно с горещите си устни и аз не можех да спра да си мисля с известна тъга, че това бе първата ми целувка от девойка и че баща ми не ме бе дарил със сестра. В рамките на възможното аз, разбира се, опитомих Софи. В затишията между военните действия животът в замъка следваше своя ход, сведен като персонал до някаква стара прислужница и градинаря Михаил, затормозен от присъствието на няколко руски офицери, бегълци от Кронщад, както и от поканените на едно досадно ловно празненство, което сякаш нямаше свършване. Два-три пъти, разбуджани от далечни гърмежи, успяхме да убием времето на тези безконечни нощи, играейки тримата на карти с един мор^[2], и на въпросния хипотетичен мор в бриджа почти винаги можехме да дадем собствено и фамилно име, това на някой от нашите наскоро покосени от вражески куршум хора. Начумереното изражение на Софи се топеше тук-таме, без да отнема нищо от настръхналото й диво изящество, подобно на страните, съхраняващи някакво зимно ожесточение дори след пукването на пролетта. Пестеливото и насочено по предназначение осветление на една лампа преобразяваше в източник на сияние бледността на лицето и ръцете й. Софи бе точно на моята възраст, нещо, което трябваше да ме държи нащрек, но въпреки завършената оформеност на снагата й, аз бях поразен най-силно от вида й на наранено девойче. Очевидно бе, че само двете военни години едва ли са били достатъчни да променят всяка черта от това лице в посока на сляпото упорство и трагичното възприятие за живота. А пък е ясно, че във възрастта на девическите забави сигурно бе преживяла опасността от куршумите, ужаса от разказите за изнасилвания и мъчения, гладувала бе от време на време и постоянно

се бе страхувала до смърт, потресена от убийството на братовчедите си от Рига, изправени до стената на дома им от червения наказателен взвод, и усилието, което бе положила да се приспособи към зрелища тъй различни от момичешките ѝ сънища и мечти навярно е било достатъчно да разшири болезнено очите ѝ. Но — или аз много се заблуждавам, или Софи не се размекваше лесно — нейното сърце преливаше от щедрост и благородство; симптомите на тези две сродни болести често се смесват. Усещах, че за нея се бе случило нещо по-съществено от сътресенията в родината ѝ и в света, и най-сетне започвах да проумявам какво ще да са представлявали тези месеци на съжителство с мъже, изкарани от релсите от алкохола и постоянната превъзбуда пред опасността. Животните, които преди две години за нея щяха да бъдат единствено валсиращи господа, твърде бързо ѝ бяха разкрили скритата зад любовните слова действителност. Колко похлопвания нощем на вратата на девичата ѝ спалня, колко ръце, обгръщащи снагата ѝ, от които се бе налагало да се освободи рязко и грубо, с риск да смачкат скромната и вече износена рокля, и младите гърди... Пред мен стоеше дете, оскърбено дори от сянката на желание; и цялата онази част от мен самия, която ме отличава най-много от обикновените търсачи на приключения, за които всички женски завоевания са еднакви, можеше само напълно да одобри отчаянието на Соня. В крайна сметка, една сутрин в парка, където Михаил вадеше картофи, узнах известната на всички тайна, която другарите ни все пак проявиха изискаността да премълчат докрай, така че Конрад никога не я научи. Софи била изнасилена от някакъв литовски сержант, който след това бил ранен и изпратен в тила. Мъжът бил пиан и дошъл на следващия ден да коленичи в големия салон пред трийсет души, и да циври, молейки за прошка; и за детето тази сцена навярно е била още по-отвратителна и отблъскваща от злощастния четвърт час предната вечер. Седмици наред девойката бе живяла със спомена и с ужаса от евентуална бременност. Колкото и голяма да бе впоследствие близостта ми със Софи, никога не дръзнах да намекна за това нещастие: между нас това неизменно бе едновременно отхвърляна и присъстваща тема.

Много странно, но все пак след този разказ тя ми стана по-близка. Съвършено целомъдрена или съвършено опазена, Софи щеше да буди у мен единствено чувството за смътна досада и вътрешно

притеснение, което ме бяха карали да изпитвам в Берлин дъщерите на майчините ми приятелки; така омърсена, нейният жизнен опит се родееше с моя, а епизодът със сержанта по твърде чудат и любопитен начин служеше за противовес на моя едничък и отвратителен спомен от един публичен дом в Брюксел. После, разсейвана от по-големи страдания, тя като че ли забрави напълно за този инцидент, към който моята мисъл непрестанно се връщаше, и може би този толкова радикален обрат е единственото ми извинение за болката, която съм ѝ причинявал. Моето присъствие и това на нейния брат полека-лека ѝ връщаха ранга на домакиня в Кратовице, който бе загубила дотам, че в собственото си жилище да не се чувства нищо повече от изплашена до смърт затворница. Тя се съгласи да заема почетното място на трапезата с някаква трогателна храброст; офицерите ѝ целуваха ръка. За кратко време погледът ѝ си възвърна невинния блясък, който всъщност бе сиянието на една кралска душа. Сетне тези очи; които казваха всичко, отново помръкнаха и повече не ги видях да греят с онази възхитителна чистота, освен един-едничък път, при обстоятелства, споменът за които е твърде отчетлив в паметта ми.

Защо жените се влюбват точно в мъже, които не са предназначени за тях, и по този начин не им оставят друг избор, освен да изменят на себе си или да ги възненавидят? На следния ден след завръщането ми в Кратовице неудържимите изчервявания на Софи, внезапните ѝ изчезвания, отклоняващият се поглед, който никак не подхождаше на прямотата ѝ, ме накараха да си мисля, че това бе напълно естествено смущение от страна на девойка, простодушно привлечена от новодошлия. По-късно, осведомен за злочастното ѝ премеждие, започнах да тълкувам по-безпогрешно тези признаци на смъртно унижение, които се проявяваха и в присъствие на брат ѝ. Ала след това продължих твърде дълго да се задоволявам с второто обяснение, което бе правилно, но цяло Кратовице говореше с умиление или смях за любовта на Софи към мен, докато аз все още се придържах към мита за изплашената девойка. Трябваша ми седмици, за да забележа, че тези ту бледи, ту порозовяващи бузи, това лице и тези едновременно трепереци и овладени ръце, и мълчанията, и пороят забързани слова, означаваха нещо различно от срама и дори много повече от желание. Не съм глупак, но е напълно естествено за мъж, който презира жените, и който, сякаш за да се убеди за пореден път в

правилността на мнението си за тях, е избрал да общува с най-лошите. Всичко ме тласкаше да се заблуждавам по отношение на Софи, още повече че кроткият ѝ дрезгав глас, подстриганите ѝ коси, ризите ѝ, огромните ѝ обувки, вечно покрити с корясала кал, в очите ми я превръщаха в брат на своя брат. Сгреших, после осъзнах заблудата си и така до деня, в който най-сетне открих в същата тази заблуда единствената частица съществена истина, на която съм се хващал в живота си. Междувременно, и без да му мисля много-много, изпитвах към Софи другарските чувства, които един мъж храни към момчетата, когато не ги обича. Подобно безотговорно поведение бе извънредно опасно, още повече че Софи, родена в една и съща седмица като мен, под знака на едни и същи небесни тела, далеч не бе по-младата, а старшата по нещастие. От определен миг нататък именно тя поведе играта; и играеше ожесточено, защото бе заложила живота си. Освен това моето внимание нямаше как да не бъде раздвоено, а нейното бе изцяло насочено в тази посока. За мен съществуваха още Конрад, войната и някои изоставени впоследствие амбиции. Скоро за нея не остана нищо друго, освен моята личност, като че ли човечеството около нас се бе превърнало в трагедийни аксесоари. Тя помагаше на прислужницата в кухненските приготовления и стопанството, за да не ми липсва нищо и да се храня до насита, а когато завъди любовници, това бе единствено за да събуди ревността ми. Аз бях съдбовно обречен да загубя, дори това да не бе целта, която щеше да я зарадва, и цялата ми инертност не стигаше да издържи бремето на едно създание, което се бе отдало без остатък на тежнението си.

Противно на повечето що-годе разумни хора, аз не предпочитам смирението и самоотричането пред честолюбието; твърде силно е усещането ми, че всяко действие е пълноценно, необходимо и неизбежно, макар и непредвидено в предходната минута и нелепо в следващата. Паднал в капана на низ от до едно окончателни решения, досущ като животно, не бях успял да се превърна в пречка в собствените си очи. Ала ако ранната младост е период на неприспособимост към естествената подредба на нещата, очевидно бях останал по-незрял и по-неприспособен, отколкото смятах, защото откритието за най-обикновената любов на Софи предизвика у мен потрес, който граничеше със скандал. При обстоятелствата, в които се намирах, изненадата се равняваше на опасност, а опасността

предполагаше да скоча като ужилен. Навярно трябваше да възненавидя Софи; тя никога не се е съмнявала в моята заслуга да не се случи нищо подобно. Но всеки пренебрегнат влюбен си запазва предимството да подлага на най-долно изпитание гордостта ни: доволството на човек от себе си и замаята да се видиш най-сетне оценен, както ти се е искало винаги, съдействат за този резултат, и в крайна сметка се примиряваш да играеш ролята на Господ. Трябва да кажа още, че тщеславието на Софи не бе толкова безсмислено, колкото изглеждаше: след всички преживени нещастия, тя най-сетне бе намерила мъж от своята среда и своето детство, а всички романи, които бе прочела между дванайсет и осемнайсетгодишна възраст, я бяха учили, че приятелството с брата свършва с любов към сестрата. Тази неведома инстинктивна преценка бе правдива, понеже не можеше да бъде упреквана, че не държи сметка за някоя непредвидима особеност. С прилично потекло, доста красив, достатъчно млад, за да вдъхвам всевъзможни надежди, аз бях създаден за средоточие на очакванията на едно момиченце, затворено досега между няколко грубияни без значение и най-съблазнителния от всички братя, когото обаче природата сякаш не бе дарила с никаква склонност към кръвосмешателство. И за да не липсва дори кръвосмешението, магията на спомените ме преобразяваше в по-голям брат. Няма как да не играеш, когато държиш в ръка всички карти: можех да пропусна някоя ръка, но и това влизаше в играта. Много скоро между Софи и мен се установи онази близост между жертвата и палача. Жестокостта не бе от моя страна; за това имаха грижа обстоятелствата; но и не е много сигурно, че цялата работа не ми доставяше удоволствие. Заслепението на братята се равнява на това на съпрузите, защото Конрад не се догаждаше за нищо. Той бе от онези замесени от мечти и възделения натура, които по силата на най-благодатния от инстинктите не обръщат внимание на дразнещата и измамна страна на действителността, и падат от високо с цялата си тежест върху нощната очевидност и дневната простота. Сигурен с братското си сърце, чиито ъгълчета нямаше защо да обследва, той спеше, четеше, рискуваше живота си, поемаше телеграфските дежурства и драскаше стихове, които продължаваха да бъдат само посредствено отражение на една очарователна душа. В течение на седмици Софи преминаваше през всички кръгове на ада на влюбените, които се смятат за неразбрани и се окайват, че са такива; после, раздражена от онова, което вземаше за

глупост у мен, се умори от едно положение, което харесва единствено на романтичните фантазори, а тя бе романтична точно толкова, колкото и нож. Трябваше да изслушам признания, които се смятаха за изчерпателни и ясни, а всъщност бяха върха на намеците и недомлъвките.

— Колко ни е добре тук! — казваше тя, настанявайки се с мен в една или друга от колибките в парка, през някой от кратките мигове насаме, които успявахме да си извоюваме с помощта на хитрините, обикновено характерни единствено за любовниците; и с рязко движение разпръскаше около себе си пепелта от късата си селска лула.

— Да, добре ни е — повтарях, замаян от тази съвсем отскорошна нежност, която звучеше като въведение на нова музикална тема в живота ми, и несръчно докосвах стиснатите ѝ в юмруци ръце, положени пред мен върху градинската масичка, някак по начина, по който бих погалил красиво куче или подарен кон.

— Доверявате ли ми се?

— Светлината на деня не е по-чиста от дълбините на сърцето ви, скъпа приятелко.

— Ерик — и тя подпираше тежко брадичка върху скръстените си ръце, — предпочитам да ви кажа веднага, че се влюбих във вас... Когато пожелаете, разбирате ли? И дори да не е сериозно...

— С вас винаги е сериозно, Софи.

— Не — казваше тя, — не ми вярвате.

И отмятайки назад начупената си главица с предизвикателно движение, което бе по-сладко от всички ласки, заявяваше:

— Не си въобразявайте все пак, че съм толкова добра с всички.

И двамата бяхме твърде млади, за да сме напълно непринудени, но у Софи имаше някаква смущаваща прямота, която множеше възможностите за грешка. Ухаеща на смола елхова масичка ме делеше от това същество, което се предлагаше без усуквания, а аз продължавах да чертая с мастило върху овехтяла и разкъсана генералщабна карта един пунктир, който ставаше все по-несигурен. Сякаш за да избегне и сянка от съмнение, че си търси у мен съучастници и помагачи, Софи бе избрала най-старата си рокля, лице без грим, две пънчета за сядане и близостта на Михаил, който цепеше дърва на двора. В мига, когато ѝ се струваше, че е достигнала връхната точка на безсрамието, подобна изобретателност би изпълнила с

възхита всички майки. Прочее, такава целомъдреност надминаваше по ловкост и най-изкусното хитроумие: ако се бях влюбил в Софи, то щеше да е заради това право кроше, нанесено от едно създание, в което с удоволствие разпознавах противоположното на женската същност. Заотстъпвах с помощта на първите хрумнали ми аргументи, усещайки за пръв път противния вкус на истината. Но да се разберем: противното в истината бе именно това, че ме заставяше да лъжа Соня. От този момент насетне щеше да е по-разумно да отбягвам девойката, но освен че в живота ни на обсадени пленници бягството не бе лесна работа, аз скоро се почувствах неспособен да се лиша от този алкохол, като прекрасно разбирах, че той не биваше да ми завърта главата. Признавам, че подобно снизхождение към мен самия заслужава ритници в задника, ала любовта на Софи бе събудила първите ми съмнения в основателността на житейските ми възгледи; обратно, пълното ѝ себеотдаване утвърждаваше достойнството или по-скоро мъжката ми суета. Смешното в цялата работа бе, че тъкмо моите качества като хлад и сдържаност я бяха тласнали да ме обича: тя щеше да ме отблъсне с ужас, ако при първите ни срещи бе забелязала в очите ми онази искра, която сега умираше, че не вижда. Търсейки вината в самата себе си, което лесно се случва с почтените натури, тя смяташе, че дързостта на собственото ѝ признание я е погубило: така се случва, когато не се съмняваш, че гордостта получава своята отплата, тъй както и плътта. Хвърляйки се в другата крайност, сетне тя мина на страната на принудата, подобно на едновременна жена, стягаща героично връзките на корсета си. Пред себе си вече виждах единствено лице с изопнати мускули, които се свиваха конвулсивно, за да не треперят. Тя тутакси се бе извисила до красотата на акробатите и мъчениците. Детето с един замах се бе издигнало до тясната платформа на безнадеждната, безрезервна и непитаща любов: несъмнено бе, че нямаше да се задържи там дълго. Нищо не ме вълнува така, както смелостта: подобна тотална жертва заслужаваше от моя страна най-пълно доверие. Тя никога не е смятала, че бих могъл да ѝ го даря, тъй като бе наясно докъде стигаше недоверието ми спрямо други хора. Независимо от привидностите, не съжалявам, че се разкрих пред Софи, доколкото бе по силите ми да го сторя: от пръв поглед бях разпознал у нея неизменчивата, надеждна природа, с която можеше да се склучи договор тъкмо толкова рискован и сигурен,

колкото и с някоя природна стихия: човек може да се довери на огъня, при условие че познава закона му, а той е да умре или да изгори.

Надявам се съвместният ни живот да е оставил у Софи някакви спомени, които да са толкова хубави, колкото и моите: всъщност няма значение, защото тя не живя достатъчно, за да осребри миналото си. Снегът ни споходи още на Архангеловден; последва затопляне, заменено от нов снегопад. През нощта, когато всички светлини бяха загасени, замъкът приличаше на изоставен кораб, заседнал в плиткото. Единствено Конрад работеше в кулата; аз съсредоточавах вниманието си върху телеграмите, които покриваха работната ми маса; Софи влизаше опипом в стаята ми с предпазливостта на слепец. Сядаше на леглото, люлееше краката си, чиито глезени бяха скрити на топло в дебели, къси, вълнени чорапи. Макар че навярно се обвиняваше едва ли не в престъпление, затова че нарушава условията на споразумението ни, Софи бе толкова в състояние да не бъде жена, колкото и розите да не бъдат рози. Всичко в нея бе неистов вик на желание, от което душата бе хиляди пъти по-заинтригувана, отколкото плътта. Времето се влачеше бавно; разговорът не вървеше или се обръщаше в обиди; Софи измисляше всякакви предлози, за да не напусне стаята ми; насаме с мен, тя, без да иска, си търсеше да бъде изнасилена. Колкото и да ме дразнеше, аз обичах този род изтощителна фехтовка, при която лицето ми бе прикрито зад решетеста маска, а нейното бе на показ. Студената и задушлива стая, замърсена от вонята на свадливата печка, се преобразяваше в гимнастически салон, където застанали постоянно нащрек, един младеж и една девойка до зори се предизвикваха до полуда на борба. Първите проблясъци дневна светлина ни връщаха Конрад, изморен и доволен като дете след училище. Другари, готови да тръгнат с мен на разузнаване, подаваха глави през откренатата врата, молеха да пийнат с нас първата си ракия за деня. Конрад сядаше до Софи, за да я учи да свири с уста няколко такта от една английска песничка всред лудешкия смях, и приписваше на алкохола простия факт, че ръцете му трепереха.

Често съм си казвал, че Софи може би бе приела първия ми отказ със скрито облекчение и че в предложението ѝ имаше значителна част самопожертвователност. У нея единственият ѝ лош спомен бе твърде пресен все още, за да придаде на физическата любов повече дързост, но и повече боязън, отколкото при останалите жени. На това отгоре,

моята Софи бе свенлива: именно това обясняваше пристъпите ѝ на храброст. Твърде млада бе, за да ѝ хрумне, че съществуването не се състои от внезапни пориви и упорита неотстъпчивост, а от компромиси и забрава. От тази гледна точка тя щеше завинаги да си остане прекалено млада, дори да бе умряла на шейсет години. Ала Софи скоро надживя периода, през който себеотдаването си остава акт на пламенно желание, за да постигне състоянието, в което е толкова естествено да се отдаваш, колкото и да дишаш, за да живееш. Занапред се превърнах в отговора, който съчиняваше за пред самата себе си, и предишните ѝ нещастия ѝ се струваха напълно обясними поради моето отсъствие. Тя бе страдала, защото любовта още не бе изплувала на хоризонта на живота ѝ, и тази липса на светлина правеше още по-изморителни и безрадостни лошите пътища, по които прищевките на времето я бяха тласкали. Сега, когато обичаше, тя отстраняваше едно по едно последните си колебания с естествеността на мокър до кости пътник, който сваля на слънце подгизналите си дрехи, и заставаше пред мен гола, както никоя жена никога не е заставала. А може би, заличила с един-едничък страховит удар всичките си терзания и задръжки спрямо мъжа, тя бе в състояние занапред да дари на първата си любов само тази възхитителна сладостна нежност на плода, който се предлага едновременно и на устата, и на ножа. Подобна страст е готова на всичко и се задоволява с малко: достатъчно бе да вляза в някоя стая, където се намираще тя, за да приеме лицето на Софи мигом онова спокойно и отпуснато изражение на човек в постелята си. Когато я докосвах, имах усещането, че всичката кръв във вените ѝ се превръщаше в мед. Най-хубавият мед зрее дълго и постепенно: и през ум не ми минаваше, че щях да платя стократно за всяка от грешките си и че примирението, с което Софи ги бе приела, щеше да ми се брои отделно. Любовта бе сложила Софи в ръцете ми като ръкавица от някаква едновременно гъвкава и здрава тъкан; когато я оставях, половин час по-късно ми се случваше да я заваря на същото място, като захвърлен предмет. Проявявах към нея и арогантност, и нежност, които се редуваха, и всичко това целеше едно и също, а именно — да обича и страда още по-силно, и суетата ме компрометира пред нея, както би го сторило и желанието. По-късно, когато престана да ми бъде безразлична, отхвърлих нежността. Сигурен бях, че Софи нямаше да сподели с никого страданията си, но се учудвам, че не довери на

Конрад редките ни съвместно преживени радости. Навярно между нас вече съществуваше някакво негласно съучастничество, понеже и двамата се изхитрявахме да се отнасяме към Конрад като към дете.

Винаги се говори така, сякаш трагедиите се случват в някакво празно, безвъздушно пространство: при все това обаче, те са обусловени от заобикалящата ги среда. Нашият дял щастие или нещастие в Кратовице бе поставен в рамките на онези коридори със заковани прозорци, където се препъвахме и блъскахме непрестанно, на онзи салон, от който болшевиките бяха отнесли само колекцията от китайски оръжия и в който един женски портрет, промушен от удар с байонет, ни гледаше от висотата на положението си между двата прозореца, сякаш се забавляваше с цялата тази история; времето също играеше своята роля посредством нетърпеливо очакваната офанзива и вечно съществуващата възможност да умреш. Преимуществовата, с които останалите жени се сдобиват от тоалетката си, от общуването с фризьора и шивачката, от целия набор използвани огледала в хода на един живот, който въпреки всичко е различен от този на мъжа, а и често възхитително покровителстван, Софи ги дължеше на смуцаващото съжителство в обърнатия на казарма дом, на долните си дрехи от розова вълна, които бе принудена да кърпи пред нас под светлината на лампата, на ризите ни, които переше с помощта на домашен сапун, който ѝ разяждаше ръцете. Подобно постоянно рендосване от страна на прекарваното нащрек тревожно съществуване ни одираше кожата и едновременно с това ни правеше по-корави. Помня вечерта, когато Софи се нае да заколи и оскубе за нас няколко мършави кокошки: никога не съм виждал по едно изразяващо такава решимост лице — подобно пълно отсъствие на жестокост. Издухах едно по едно няколкото перца, полепнали по косите ѝ; от ръцете ѝ се носеше неприятно сладникав мирис на кръв. Тя се връщаше от работата, която бе вършила навън, изнурена от тежестта на ботушите си за сняг, свличаше някъде влажното си кожено палто, отказваше да яде или се нахвърляше лакомо на ужасните палачинки, които упорстваше да ни приготвя от развалено брашно. Подложена на подобна диета, тя слабееше.

Ревностното ѝ старание се предаваше и на нас, ала и една усмивка бе достатъчна, за да ми разкрие, че все пак тя се грижеше единствено за мен. Трябваше да бъде добра, защото непрестанно

пропускаше случаи да ми причини страдание. В схватка с провала, който жените не прощават, тя постъпваше като храбрите сърца, потънали в отчаяние: за да се самобичува, търсеше най-тежките обвинения за себе си; осъждаше се, както би сторила леля Прасковя, ако леля Прасковя бе способна да направи подобно нещо. Смяташе се за недостойна: такова целомъдрие заслужава да паднеш на колене. Прочее, тя нито за миг не си и помисли да поиска отплата за това себеотдаване, което за нея бе толкова окончателно и безвъзвратно, колкото и ако го бях приел. Такъв бе характерът на тази възвишена натура: никога не приемаше обратно отказаното от някой бедняк подаяние. Че ме презираше — в това съм убеден, и заради нея се надявам да е било така, но и цялото презрение на света не пречеше в някой любовен порив да ми целуне ръцете. Жадно дебнех жест на гняв, заслужен укор, каквото и да било действие, което за нея щеше да бъде равносилно на светотатство, но тя неизменно се придържаше към онова, което изисквах от абсурдната ѝ любов. И най-малката липса на привкус на сърдечност от нейна страна щеше едновременно да ме успокои и разочарова. Тя ме придружаваше в моите разузнавателни мисии из парка: за нея това бяха навярно разходки на прокълнати. Обичах студения дъжд във вратовете ни, косите ѝ като моите прилепнали, кашлицата, която заглушаваше в шепата, пръстите ѝ, които огъваха някоя тръстика по брега на гладкото и пусто блато, където него ден плуваше вражески труп. Внезапно се облягаше на някое дърво и в течение на четвърт час я оставях да ми говори за любов. Една вечер, измокрени до кости, трябваше да се подслоним в развалините на ловната беседка; свалихме дрехите си, рамо до рамо в теснотията на помещението, над което все още имаше покрив: известно предизвикателство бе от моя страна да разглеждам като приятел този противник. Загърнатата в конски чул от зебло, тя започна да суши на огъня, който сама бе запалила, моята униформа и своята вълнена рокля. На връщане се наложи безброй пъти да търсим прикрития, за да избегнем куршумите; улавях я през кръста, като любовник, за да я заставам силно да залегне до мен в някоя канавка, и това движение доказваше все пак, че нямах желание да умира. Сред всички тия промеждия много се дразнех, като виждах как в погледа ѝ непрестанно надигаше глава някаква достойна за възхита надежда: у нея бе вкоренено онова убеждение, че нещо ѝ се дължи, което жените

запазват, докато не се превърнат в мъченици. Подобно покъртително отсъствие на отчаяние дава достатъчно основания на католическата теория, която настанява по-скоро невинните души в Чистилището, а не ги захвърля в Преизподнята. От нас двамата, тъкмо тя би предизвикала жал; на нея ѝ се бе паднал по-добрият жребий.

Тази ужасяваща самота на обичащото създание тя задълбочаваше и усложняваше още повече, разсъждавайки напълно различно от всички нас. Софи почти не криеше симпатиите си към червените: за сърце като нейното, върховната изисканост очевидно се състоеше в това да дадеш право на противника. Свикнала да мисли против собствения си интерес, тя може би с еднакво великодушие оправдаваше противника и ми даряваше прошката си. Тази склонност на Софи датираше от времето на ранната младост; Конрад щеше да я сподели, ако неизменно от първия миг не бе възприемал моите възгледи за живота. Въпросният месец октомври бе един от най-злополучните през Гражданската война: кажи-речи напълно изоставени от фон Вирц, който старателно се бе оттеглил във вътрешността на балтийските провинции, ние провеждахме тайните си корабокрушенски сбирки в канцеларията на интенданта на Кратовице. Софи присъстваше на тези заседания, подпряла гръб на рамката на вратата; нямаше съмнение, че се бори да поддържа своеобразното равновесие между убежденията, които, в края на краищата, бяха едничкото ѝ лично богатство, и другарството спрямо нас, с което се чувстваше ангажирана. Навярно неведнъж е пожелавала някоя бомба да сложи край на генералщабното ни дърдорене и желанието ѝ често бе на път да се сбъдне. Прочее, тя се размекваше толкова трудно, че видя как червени пленници биват разстрелвани под прозорците ѝ, без да пророни и думица на негодувание. Чувствах, че всяко от решенията, взето в нейно присъствие, предизвикваше у нея вътрешна експлозия на гняв и омраза; обратно, при обсъждането на подробности от практически характер, тя даваше своето мнение с благоразумието на селянка. Останали насаме, обсъждахме последствията от тази война и бъдещето на марксизма с ярост, в която и от двете страни се долавяше нужда от алиби; тя не криеше от мен предпочитанията си; това бе едничкото нещо, което любовта ѝ не бе накърнила. Любопитен да видя докъде ще стигне принизяването у Софи, което бе върховно, защото бе влюбена, аз многократно се опитвах да въвека девойката в

противоречие с принципите ѝ или по-скоро с идеите, които ѝ бе втълпил Лоев. Успях да го сторя доста по-трудно, отколкото би предположил човек; тя избухваше и започваше да сипе яростни опровержения. Долавяше се у нея странна, необяснима нужда да мрази всичко, свързано с мен, освен самия мене. Ала от това доверието ѝ в мен не намаляваше и в този порядък я тласкаше да ми прави компрометиращи признания, каквито не би направила пред никого. Един ден успях да я заставя да носи на гръб товар муниции чак до предната линия; тя жадно прие този шанс да намери смъртта си. За сметка на това, никога не пожела да стреля заедно с нас. Жалко: на шестнайсет години по време на лов бе доказала, че стреля възхитително точно.

Тя започна да си търси съпернички. В разпитите, които ме довеждаха до отчаяние, може би нямаше толкова ревност, колкото любопитство. Като болник, който се чувства обречен, не търсеше толкова церове, колкото обяснения. Настояваше за имена, които имах непредпазливостта да не измисля. Веднъж захвана да ме уверява, че без капка съжаление би могла да се откаже в полза на някоя любима жена; това бе то да не се познаваш: ако тази жена съществуваше, Софи щеше да я обяви за недостойна за мен и щеше да се опита да ме накара да скъсам с нея. Романтичната хипотеза за въображаема любовница, оставена в Германия, нямаше да бъде достатъчна, за да пребори дневната близост и нощното съседство; от друга страна, в затворения ни и съсредоточен в себе си живот, подозренията можеха да се насочат единствено към две-три създания, чието благоразположение и взаимни приятелски чувства не биха довели до никакво обяснение и никого не биха удовлетворили. Разиграни ми бяха абсурдни сцени по повод някаква рижа селянка, която бе натоварена да пече хляб за нас. Това бе една от онези вечери, когато проявих грубостта да кажа на Софи, че ако съм имал нужда от жена, тя щеше да е последната, към която щях да се обърна, и това бе самата истина, но, разбира се, не поради отсъствието на красота. Тя бе достатъчно изявена представителка на пола си, за да не мисли само за това; видях как се олюля като кръчмарска прислужница след удар с юмрук от страна на някой пияница. Излезе тичешком, изкачи стълбището, като се придържаше за перилата; чувах я как хлипа и се спъва в стъпалата.

Навярно бе прекарала нощта, сведена над обрамченото в бяло огледало в моминската си спалня, отдадена на въпроси и размишления дали наистина лицето и тялото ѝ можеха да харесват единствено на пияни сержанти, и дали очите, устните и косите ѝ бяха достойни да служат на любовта, която носеше в сърцето си. А огледалото ѝ бе връщало отражението на детските ангелски очи, на широкото, малко безформено лице, което досущ приличаше на пролетна земя, на роден край, на ширнали се поля, прорязани от потоци сълзи; на бузите с цвят на слънце и сняг; на устните, чиято вълнуваща руменина едва ли не разтреперваше човек; и на златистите като онзи хубав хляб, който вече не се намираще, коси. Ужасила се бе от всички тези неща, които я издаваха и с нищо не ѝ помагаша пред любимия мъж, и, сравнявайки се отчаяно с фотографиите на Пърл Уайт и императрицата на Русия, закачени на стената, до зори бе плакала, без да успее да съсипе двайсетгодишните си клепачи. На следния ден забелязах, че за пръв път бе пропуснала на лягане да се окичи с онези ролки за коса, които по време на нощните тревоги я правеха да прилича на Медуза с прическа от змии. Приемайки веднъж завинаги грозотата, тя героично се бе примирила да се появява пред мен с прави коси. Похвалих новата пригладена прическа; както предвиждах, тя се окопити; но частица от безпокойството, свързано с мнимата липса на чар, само ѝ вдъхна нова увереност, сякаш, след като вече не се боеше, че ме шантажира със силата на красотата, тя се чувстваше още по-пълно в правото си да бъде третирана като приятелка.

Бях отишъл в Рига да обсъждам условията за предстоящата офанзива, водейки със себе си двама другари в разбрицания припадничав форд от американските комедийни филми. Военните операции трябваше да се базират в Кратовице, и Конрад бе останал на място, за да ускори подготовката с онази смесица от действеност и безгрижие, която съм виждал единствено у него и която вдъхваше увереност на нашите хора. Приемайки хипотезата, че всички условности на бъдещето биха се осъществили, той щеше да бъде идеалният помощник в кампаниите на Бонапарт, какъвто аз нямах претенции да бъда, един от онези съвършени съмишленици и сподвижници, без които не може да се намери обяснение за великата личност. В течение на два часа, през които се пързалихме по замръзналите пътища, ние бяхме изложени на всички възможни

разновидности на внезапната смърт, която рискува да си навлече един автомобилист, прекарващ коледната си ваканция в Швейцария. Отчаян бях от насоката, която вземаха и войната, и личните ми дела. Участието в антиболшевишката отбрана в Курландия не означаваше само смъртна опасност; тук му е мястото да кажа, че отчетността, болните, телеграфът и масираното или коварно присъствие на нашите другари полека-лека обтягаха и съсипваха отношенията ми с моя приятел. Човешката нежност се нуждае от уединение и поне мъничко спокойствие в несигурността. Любов или приятелство не се прави в обща спалня между две риения на лайна. Далеч от очакванията ми, лайната за мен бяха това, в което се бе обърнал животът ми в Кратовице. Едничка Софи се държеше в тази атмосфера на злоеща и истински смъртна досада и напълно естествено е злощастиято да устоява по-успешно на неприятностите, отколкото неговата противоположност. Но тъкмо за да избягам от Софи, се бях кандидатира аз за Рига. Градът бе по-призрачно печален от всякога в това ноемврийско време. Спомням си единствено за раздражението, предизвикано у нас от колебанията и отсрочките на фон Вирц, и за ужасното шампанско, което пихме в някакъв руски нощен клуб, в компанията на автентична московска еврейка и две унгарки, които настойчиво се стараеха да минат за францужойки и чийто парижки акцент едва не ме накара да избягам. От месеци насам няхах представа за модата: не можех да възприема смешните дълбоко нахлупени шапчици на жените.

Към четири сутринта се озовах в някаква стая на единствения приличен хотел в Рига с една от унгарките, трезвен само доколкото да си кажа, че бих предпочел все пак еврейката. Да приемем, че в целия конформизъм е имало деветдесет и осем процента желание да не се цепя от другарите си, а останалото е било предизвикателство към самия мен: невинаги добродетелта изисква от човека свръхубеждение и усилие. Намеренията на един мъж представляват такова объркано и заплетено кълбо, че ми е невъзможно от дистанцията, която ме дели от всичко това, да реша дали се надявах по този начин да се доближа до Софи по заобиколни пътища, или да я оскърбя и унижа, приравнявайки едно желание, за което знаех, че е най-чистото на света, до половин час, прекаран в някаква разхвърляна постеля, в обятията на първата срещната. Част от отвращението ми неизбежно трябваше да се

пренесе върху нея, а може би започвах да се нуждая от по-голяма твърдост в презрението. Не се заблуждавах, че някаква доста ниска боязън да не се обвържа изцяло и завинаги не допринасяше за предпазливостта ми по адрес на девойката; винаги съм изпитвал ужас от компрометиране, а има ли влюбена жена, с която да не се компрометираш? Тази певачка от долнопробните кафенета на Будапеща поне не възнамеряваше да ми се мотае в краката и занаят. И все пак трябва да кажа, че през тези четири дни в Рига тя се вкопчи в мен със силата и упоритостта на октопод, за който ми напомняха дългите ѝ пръсти в бели ръкавици. В сърцата, отворени за всеки прищълец, винаги съществува по някое празно местенце под розовия абажур, където те отчаяно се опитват да настанят независимо кого. Напуснах Рига, изпълнен с някакво мрачно облекчение от възможността да си кажа, че нямах нищо общо с тези хора, тази война и тази страна, във всеки случай не повече, отколкото с редките удоволствия, измислени от мъжа за разтуха от живота. Замисляйки се за пръв път за утрешния ден, започнах да правя планове за емиграция в Канада с Конрад и за живот във ферма на брега на големите езера, без да държа сметка, че по този начин жертвах доста от вкусовете и наклонностите на моя приятел.

Конрад и сестра му ме чакаха на стъпалата на парадното стълбище, под верандата, на която канонадите от миналото лято не бяха оставили и едно здраво стъкло, така че празните, стегнати в железни рамки отвори приличаха на огромно, изгризано от паразити мъртво листо, от което бяха останали само жилките. Дъждът проникваше навсякъде и Софи си бе вързала на главата носна кърпа като селянка. И двамата се бяха изморили да ме заместват по време на отсъствието ми: бледността на Конрад имаше цвят на седеф; а моите безпокойства за здравето му, което знаех, че е крехко, тази вечер ме накараха да забравя всичко останало. Софи бе накарала да качат за нас една от последните бутилки френско вино, скрити в дъното на избата. Моите другари разкопчаха мушамите си и се настаниха около трапезата, разменяйки шеги за славните моменти от Рига; Конрад повдигаше вежди с израз на весела и любезна изненада; той бе преживявал с мен подобни безпаметни вечери като реакция против самия себе си, така че една унгарка повече или по-малко не го учудваше много-много. Софи прехапа устни, като забеляза, че бе

разляла малко от бургундското, опитвайки се да ми напълни чашата. Излезе да търси гъба и вложи в почистването на петното такова усърдно старание, сякаш ставаше въпрос за следи от престъпление. Бях донесъл книги от Рига: тази вечер, под импровизирания с помощта на една кърпа абажур, гледах Конрад да заспива като младенец в съседното легло, независимо от шумните придвижвания на леля Прасковя, която денонощно сновеше насам-натам на горния етаж, мърморейки молитви, на които приписваше относителното ни спасение. От брата и сестрата, Конрад бе този, който макар и парадоксално, но най-добре отговаряше на представата, която човек си изгражда за девойка, чиито деди са князе. Загарът по тила на Софи, напуканите ѝ ръце, които стискаха гъбата, внезапно ми бяха припомнили за младия чифликчийски слуга Карл, натоварен да четка понитата през детството ни. След намазаното с помада, напудрено и масажирано лице на моята унгарка, тя изглеждаше едновременно занемарена и несравнима.

Рижката авантюра нарани до смърт Софи, без да я изненада; за пръв път се държах според очакванията ѝ. От това близостта ми с нея не пострада; напротив, задълбочи се; прочее, тези неопределени отношения са кажи-речи неизтребими. Отнасяхме се един към друг с хаотична прямота. Нека си припомним, че модата по онова време поставяше над всичко останало безрезервната искреност. Вместо да говорим за любов, ние разсъждавахме върху любовта, залъгвайки с думи едно безпокойство, което друг щеше да разсее с действия и от което обстоятелствата не ни позволяваха да се спасим с бягство. Софи упоменаваше без никакви задръжки единствения си любовен опит, без да признава обаче, че е бил против волята ѝ. От своя страна, аз не скривах нищо, освен най-същественото. Това момиченце със смръщени вежди поглъщаше с почти комично внимание моите истории с проститутки. Мисля, че започна да си търси любовници единствено за да постигне онази степен на съблазнителност в моите очи, с която предполагаше, че ми въздействаха леките момичета. Толкова нищожно е разстоянието между съвършената невинност и пълното падение, че тя с един замах слезе до онова равнище на чувствена низост, където се опитваше да затъне, за да се хареса, та видях пред очите ми да се извършва преображение по-изненадващо и почти толкова тривиално, колкото не можеше да се извърши на никоя

сцена. Най-напред имаше единствено сърцераздирателни подробности заради простодушието: тя намери начин да си набави грим и откри копирените чорапи. Очите ѝ, наплескани с черно, от което нямаша нужда, за да изглеждат заобиколени с тъмни кръгове, и пламтящите ѝ изпъкнали скули ме отблъскваха от това лице толкова, колкото биха го сторили и белезите от собствените ми удари. Намирах, че тази навремето божествено бледа уста не лъжеше чак толкова, опитвайки се да изглежда кървяща. Разни момчета, и Франц фон Аланд между другото, се опитваха да уловят огромната пеперуда, изгаряна пред погледите им от някакъв необясним огън. Колкото до мен, съблазнен повече, откак и други бяха привлечени, и приписвайки измамно колебанията си на скрупули, и на мен ми се случваше да съжалявам, че Софи бе сестра тъкмо на едничкото създание, с което се чувствах обвързан със своего рода договор. И все пак нямаше и да я погледна, ако взорът на очите ѝ не бе за мен едничкото нещо, което имаше значение.

Инстинктът на жените е толкова предвидим, че няма нищо по-лесно от това да играеш спрямо тях ролята на астролог: това неосъществено момче бе поело по широкия пращен друм на трагическите героини; потъна в замая, за да забрави. Разговорите, усмивките, дивите танци под звуците на един стържещ грамофон, опасните разходки в огневата зона, всичко това започна отначало с момчета, които умееха по-добре от мен да се възползват. Франц фон Аланд бе първият, който се облагодетелства от тази толкова неизбежна при влюбените и неудовлетворени жени фаза, колкото и активния период при изцяло парализираните. Той се бе влюбил в Софи с любов кажи-речи толкова сервилна, колкото и тази, която девойката изпитваше към мен. Прие с блаженство да бъде заместител: едва ли амбициите му са стигали дотам. Насаме с мен, Франц неизменно сякаш се подготвяше да ми поднесе плоските извинения на екскурзиант, който непредпазливо е навлязъл в частен имот. Софи явно си отмъщаваше на него, на мен или на себе си, като му разказваше безспир за нашата любов: боязливото покорство на Франц никак не помагаше да се примиря с представата за даряването от жените щастие. Все още си мисля с някаква жал и умиление за онова изражение на куче, което яде подхвърленото му захарче, което въпреки всичко докарваше на лицето му и най-нищожното благоразположение

на една подигравателна, отчаяна и леснодостъпна Софи. Това добро момче, успяло да натрупа през краткия си живот всевъзможни несполуки още от колежа, откъдето го бяха изключили за някаква кражба, която не бе извършил, през убийството на родителите му от болшевиките през 1917 г., та до една тежка операция от апандисит, на което просто не му вървеше, няколко седмици по-късно попадна в плен и трупът му на мъченик бе открит с черна рана около шията, произведена от дългия гъвкав фитил на догоряла, увита около себе си свещ, с каквата се слиза в избата. Софи научи новината от моята уста, с всички възможни спестявания на най-страховитите подробности, и никак не ѝ се разсърдих като видях, че при нея тази отвратителна картина само се добави към толкова други, без да предизвика и сянка от болезненост.

Последваха нови плътски епизоди, произтичащи от все същата необходимост да се заглуши за миг онзи непоносим любовен монолог, който течеше непрестанно дълбоко в нея, позорно прекъснат след няколко несръчни ласки от същата неспособност да забрави. Най-противното от тези отминаващи вълни за мен бе някакъв си руски офицер, избягал от болшевишките затвори, който престоя седмица сред нас, преди да замине за Швеция, натоварен с тайнствена и илюзорна мисия във връзка с един от Великите князе. Още първата вечер чух от устата на самия пияница невероятни женски истории, разказани с проникновена обстоятелственост, които ми помогнаха прекалено добре да си представя какво се случваше между Софи и него на кожения диван в градинарската барака. Занапред щях да бъда неспособен да понасям съжителството с девойката, ако бях прочел, макар и само веднъж, по лицето ѝ нещо, което приличаше на щастие. Но тя ми изповядваше всичко; ръцете ѝ все още ме докосваха с нерешителни и отчаяни движения, които не бяха толкова ласки, колкото опипвания на слепец, и всяка сутрин пред себе си виждах една потънала в покруса жена, защото мъжът, когото обичаше, не бе този, с когото бе преспала.

Една вечер, приблизително месец след завръщането ми от Рига, работех в кулата с Конрад, който се стараяше, колкото му позволяваха силите, да пуши дълга немска лула. Току-що се бях прибрал от селото, където нашите хора се опитваха с помощта на дървени трупи горедолу да укрепят потъналите ни в кал траншеи; това бе една от онези

нощи с гъста мъгла, най-безопасните и спокойни от всички, когато враждебните действия преставаха и от двете страни, вследствие изчезването на противника. Мократа ми ватенка димеше върху печката, която Конрад подклаждаше с ужасни влажни цепенички, жертвани една след друга с въздишка на съжаление от страна на поета, който виждаше да пламтят дървесата му, когато сержант Шопен пристигна, за да ми предаде някакво съобщение. Още на прага зачервеното му тревожно лице ми направи знак над наведената глава на Конрад. Последвах го на стълбищната площадка; този Шопен, в цивилния живот — банков служител във Варшава, бе син на полския интендант на граф Дьо Ревал; имаше жена, две деца, благоразумен бе и направо боготвореше Конрад и сестра му, които се отнасяха към него като към млечен брат. Още от самото начало на революцията той се бе върнал в Кратовице, където оттогава се явяваше в амплото на почтения мъж. Прошепна ми, че като прекосявал избените помещения, намерил Софи напълно пияна да седи пред голямата маса във все още пустата по това време кухня, и че въпреки несъмнено несръчните му увещания, не успял да убеди девойката да се качи в стаята си.

— Ама, господине — рече ми той (наричаше ме господине), — помислете само как би се срамувала утре, ако някой я забележи в това състояние...

Това чудесно момче все още вярваше в целомъдрието на Софи, а най-любопитното е, че не се заблуждаваше. Слязох по витото стълбище, като се опитвах да заглуша скърцането на недобре смазаните си ботуши. През тази нощ на отдих нямаше будни в Кратовице; приглушен шум от хъркане долиташе от големия салон на първия етаж, където трийсет изтощени до смърт момци спяха като един. Софи бе седнала в кухнята пред голямата маса от бяло дърво; тя се полюшваше отпуснато върху неравните крачета на един стол, чиято облегалка образуваше заплашителен тъгъл с пода, разкривайки пред погледа ми гледката на краката си в копринени чорапи с цвят на карамел, които като че ли не принадлежаха толкова на млада богиня, колкото на млад бог. Бутилка с малко алкохол на дъното се поклащаше като махало, увиснала между пръстите на лявата ѝ ръка. Тя бе неопикуемо пияна и разкриваше на светлината на печката лице, дамгосано с червени петна. Поставих ръката си на рамото ѝ: за пръв път не усетих при контакта ѝ с мен онова ужасно и прелестно

потреперване на ранена птица; еуфорията на коняка я бе имунизирала срещу любовта. Тя извърна към мен лице с празен поглед и ми каза с по-мътнял като очите си глас:

— Вървете да поздравите Тексас, Ерик. Легнал си е в кабинета.

Щракнах запалка, за да се ориентирам в килера, където човек се препъваше в сриващи се купчини прорасли картофи. Смешното кученце бе проснато под брезента на някаква стара детска количка; впоследствие щях да науча, че Тексас бе убит от избухването на зарита в парка граната, която се бе помъчил да изрови с черната си муцунка, сякаш ставаше въпрос за трюфел. Направен на каша, той приличаше на дакелче, прегазено от трамвай на някой широк булевард в голям град. Поех предпазливо покъртителното вързопче, взех лопата и излязох на двора да изкопая дупка. Повърхността на почвата се бе размразила от дъждовете; погребях Тексас в тази кал, където приживе с такова нескрито удоволствие се въргалише. Когато се върнах в кухнята, Софи бе пресушила и последната капка от коняка; хвърли бутилката в жаравата, където стъклото се пукна с глух гръм, надигна се неповратливо и рече с несигурен глас, опирайки се на рамото ми:

— Горкият Тексас... Жалко все пак. Само той ме обичаше...

Устата ѝ издъхваше мирис на алкохол. Още на стълбището краката престанаха да я държат и трябваше да я подкрепям, улавяйки я под мишниците, докато изкачвахме стъпалата, където тя оставяше диря от повръщано; имах чувството, че съпровождам до кабината ѝ пасажерка, връхлетяна от морска болест. Тя се строполи в едно кресло в разхвърляната си стаичка, докато аз старателно се мъчех да приготвя постелята ѝ за лягане. Ръцете и краката ѝ бяха ледени. Натрупах върху нея завивки и някакво палто. Повдигната на лакът, тя продължаваше да повръща, без да си дава сметка за това, с разтворена уста, като статуя на фонтан. Най-сетне се изтегна във вдлъбката на леглото си, безжизнена, плоска, влажна като труп; прилепналите върху бузите ѝ коси очертаваха върху лицето ѝ златисти белези от посечено. Пулсът ѝ се губеше под пръстите ми, едновременно лудешки учестен и почти недоловим. Навярно бе съхранила нейде дълбоко в себе си някакви проблясъци за пианството, страха и световъртежа, защото ми разказа, че през цялата нощ е изпитвала усещанията от пътуване с шейна или летящо по наклона влакче на ужасите, тръскането, студа, писъка на вятъра и кръвта в ушите, чувството, че се носи неподвижно и устремно

към някаква пропаст, от която човек дори вече не се страхува. Познато ми е това усещане за убийствена скорост, която придава алкохолът на отслабналото, замряло сърце. Тя винаги е смятала, че това бдение на Добрия самарянин до възглавето на мръсната ѝ постеля е оставило у мен един от най-противните спомени в живота ми. Как бих могъл да ѝ кажа, че тази бледност, тези петна, тази опасност и това отдаване, по цялостно и пълно, отколкото в любовта, бяха обнадеждаващи и красиви; и че това проснато с цялата си тежест тяло ми напомняше телата на моите другари, за които се бях грижил, когато се намираха в същото състояние, и за самия Конрад... Забравих да спомена, че докато свалях дрехите ѝ, забелязах на висотата на лявата ѝ гръд дългия белег от удар с нож, който само дълбоко бе разрязал плътта. Впоследствие тя ми призна за един нескъпопосан опит за самоубийство. От мое време ли датираше, или от времето на литовския сатир? Ето това никога не узнах. Доколкото е възможно, не лъжа.

Сержант Шопен не се бе заблудил: в резултат на този инцидент Софи проявяваше смущението на пансионерка, прекалила с шампанското на сватбено тържество. За няколко дни бях спечелил една меланхолично-благоразумна приятелка, всеки поглед на която като че ли благодареше или молеше за прошка. Имахме случаи на тиф в бараковия лагер; тя упорстваше да се грижи за болелите; нито аз, нито Конрад можехме да сторим каквото и да било; в крайна сметка оставих да прави, каквото иска тази безумка, решена като че ли да умре пред очите ми. Не мина и седмица и тя легна на легло; помислихме, че се е заразила. Страдаше единствено от изтощение, обезсърчение и умора от една любов, която непрестанно сменяше проявленията си, подобно на нервно заболяване, което всеки ден проявява нови симптоми, и едновременно с това от липса на щастие и от крайности. Сега бе мой ред всяка сутрин да влизам в стаята ѝ по малките часове на зазоряване. Цяло Кратовице ни смяташе за любовници, което я ласкаеше, предполагам, а мен, между другото, също ме устройваше. Осведомявах се за здравето ѝ със съчувствената заинтересованост на домашен лекар; приседнал на леглото ѝ се държах комично братски. Ако кротостта и добротата ми бяха плод на пресметливост с цел още повече да наранят Софи, то успехът не би могъл да бъде по-пълен. Със свити колене под завивката, с брадичка в дланите си, тя се вторачваше в мен с огромните си учудени очи, пълни

с непресушими сълзи. Това внимание, тази нежност, ласкавото помилване с ръка по косата ѝ — минало бе времето, когато Софи щеше да им се радва с чиста съвест. Споменът за прелюбодействата от последните месеци я изпълваха с желание да избяга независимо къде, но далеч от себе си, което е напълно присъщо на клетниците, които вече не могат да се понасят. Тя се опитваше да стане от леглото като болник, обречен да умре. Аз я слагах да легне отново; завивах я и подпъхвах смачканите чаршафи, в които знаех, че щеше отчаяно да се върти, след като изляза. Ако повдигах рамене, заявявайки, че никой от тези физически напъни няма да доведе до нищо добро, под претекст, че разсейвам угризенията ѝ, нанасях най-болезнената рана на честолюбието ѝ. Както и на онова още по-дълбоко, още по-съществено от честолюбието нещо, каквото е неведомото уважение, което едно тяло храни към себе си. В светлината на тази новопоявила се снизходителност, самите мои грубости, отрицания и насмешки възприеха за нея облик на изпитание, чието значение не бе доосъзнала, на изпит, който не бе успяла да издържи. Като изтощен плувец, тя виждаше как се дави на хвърлей от брега, може би тъкмо в момента, когато щях да започна да я обичам. Ако я бях обладал, сега горчиво щеше да плаче от ужас при спомена, че не е имала смелостта да ме дочака. Тя позна всички терзания на прелюбодейките, наказани от добротата и нежността, и това отчаяние се задълбочаваше още повече от редките мигове на просветление, когато Софи си спомняше, че, в края на краищата, няма защо да пази тялото си за мен. При все това обаче, гневът, отвращението, разнежването, иронията, някакво смътно съжаление от моя страна, а от нейна — някаква зараждаща се ненавист, с една дума всички сблъсъци на противоположности ни съчетаваха един с друг като двама любовници или двама танцьори. Тази така жадувана връзка наистина съществуваше помежду ни и най-страшното мъчение за моята Софи сигурно е било да я чувства едновременно толкова задушшаваща и толкова неосезаема.

Една нощ (защото в крайна сметка почти всичките ми спомени за Софи са нощни, с изключение на последния, който е блед на цвят като зазоряване), та една нощ с въздушни бомбардировки и обстрел забелязах, че над балкона на Софи се открояваше светъл квадрат. Подобен род нападение досега бе рядкост в нашата война на блатни птици; за пръв път в Кратовице смъртта ни падаше от небето.

Недопустимо бе Софи да вика бедата, която щеше да се стовари не само на нейната глава, ами и на тази на близките ѝ, на всички ни. Тя живееше на втория етаж в дясното крило; вратата бе затворена, но не и заключена. Софи седеше до масата, в светлия кръг на огромна петромаксова лампа, окачена на тавана. Отворената остъклена врата ограждаше като в рамка светлия изглед на мразовитата нощ. Усилията ми да затворя подутите от влагата на скорошните есенни дъждове дървени капаци ми напомняха набързо залостваните прозорци преди вечерните бури в хотелите на планинските курорти по време на ранното ми детство. Софи ме гледаше как действам с тъжна гримаса. Накрая ме попита:

— Ерик, притеснява ли ви, че умирам?

Ненавиждах тези приглушени и гальовни интонации, които бе възприела откак се държеше като момиченце. Трясъкът на една бомба ми спести усилието да отговарям. Паднала бе на изток, по посока на блатото, което ми вдъхна надежда, че бурята се отдалечаваше. На следния ден научих, че снарядът бе улучил баржата, така че покосени тръстики плуваха по водата дни наред, примесени с белите кореми на мъртвата риба и останките от някаква разбита лодка.

— Да — продължи тя бавно с тон на човек, който се стреми да си даде сметка, — страх ме е, а като се замисля, има нещо много странно. Защото не би трябвало да ме засяга, нали?

— Както искате, Софи — отвърнах с горчивина, — но стаята на онази клета старица е на две крачки от вашата. А Конрад...

— О, Конрад — рече тя с тон на безкрайна умора и се изправи, подпряна с две ръце на масата, като недъгава, която не се решава да се отдели от количката си.

Гласът ѝ издаваше такова безразличие към съдбата на брат ѝ, че се питах дали не бе започнала да го мрази. Ала тя чисто и просто бе стигнала до онова състояние на затормозяване и потиснатост, когато вече нищо няма значение, и бе престанала да се безпокои за спасението на своите, както и да се възхищава от Ленин.

— Често си мисля — рече тя, приближавайки се до мен, — че не е добре да не се боиш. Но ако бях щастлива — продължи Софи, която си бе възвърнала едновременно дрезгавия и ласкав глас, който неизменно ме вълнуваше като ниските тонове на виолончело, — струва ми се, че смъртта не би ми сторила повече нищо. Пет минути

щастие — би било нещо като знак, изпратен от Бога. Вие щастлив ли сте, Ерик?

— Да, щастлив съм — отвърнах неохотно, осъзнавайки внезапно, че изричах лъжа.

— Аха, щото нямате вид на такъв — продължи тя със закачлив тон, в който прозираше едновременната ученичка. — И защото сте щастлив ли не ви притеснява, че можете да умрете?

С черния си, закърпен тук-тамешал, наметнат връз фланелената й риза на пансионерка, тя имаше вид на сънлива прислужница, разбудена в полунощ от позвъняване на вратата. Никога няма да разбера защо направих онзи глупав и недопустим жест да разтворя отново капачиците. Сечта на дърветата, оплаквани от Конрад, бе оголила пейзажа; виждаше се чак до реката, където, както всяка нощ, откъслечни и нелепи изстрели сякаш водеха диалог. Вражеският самолет още се рееше в зеленикавото небе и тишината бе изпълнена със страховитото бучене на мотора, като че ли цялото пространство бе само някаква стая, където непохватно кръжеше огромна оса. Изведох Софи на балкона като любовник в лунна нощ; гледахме как долу широката светла четка на лампата шари наляво-надясно по снега. Навярно не е духало силно, защото отблясъкът се движеше едва-едва. Прегърнал през кръста Софи, имах чувството, че преслушвам сърцето й; това преуморено сърце се поколебаваше, после забиваше отново и ритъмът му бе същинският ритъм на храбростта, а доколкото си спомням, моята едничка мисъл бе, че ако умрем през тази нощ, то все пак бях избрал да загина заедно с нея. Изведнъж се разнесе оглушителен трясък съвсем близо до нас; Софи си запуши ушите, сякаш тази олелия бе по-ужасна от смъртта. Този път снарядът бе паднал на по-малко от хвърлей място, върху покрития с вълнообразна ламарина покрив на конюшната: тази нощ два от конете ни платиха заради нас. В последвалата невероятна тишина доловихме и шума от една тухлена стена, която сякаш не преставаше да се срива на интервали, и страховитото цвилене на умиращ кон. Стъклата зад нас се бяха разлетели на парчета; на приближане в стаята тъпчихме върху стъклени отломки. Угасих лампата, досущ както хората я запалват, след като са се любили.

Тя ме последва в коридора. Там някакво безобидно кандилце продължаваше да гори под едно от набожните изображения на леля

Прасковя. Софи дишаше учестено; бледото ѝ лице грееше от белота, което доказваше, че ме бе разбрала. Преживявал съм със Софи и по-трагични мигове, но никой не е бил толкова тържествен, нито толкова близък до размяна на брачни клетви. Това бе нейният час в моя живот. Тя вдигна изцапаните си с ръжда от перилата, където само минута преди това се бяхме опрели заедно, ръце, и се хвърли на гърдта ми, сякаш в този миг бе устрелена.

Най-чудното е, че приех този жест, за чието извършване ѝ бяха необходими два месеца и половина. Сега, когато е мъртва и аз съм престанал да вярвам в чудеса, съм много доволен от себе си, че поне веднъж целунах тази уста и твърдите коси. Във всеки случай помня от тази жена, която приличаше на просторна завладяна страна, където така и не влязох, точния градус на температурата, която през онзи ден имаше слюнката ѝ, и мириса на живата ѝ кожа. И ако някога съм могъл да обичам Софи с непринудеността на сетивата и сърцето си, то това е било именно в онази минута, когато и двамата притежавахме целомъдрието на възкръсналите. Тя пърхаше на гърдта ми, а никоя женска среща, било с проституцията или сляпата случайност, не ме бе подготвила за такава дива, за такава страховита ласка. Това едновременно съсипано и вдървено от радостта тяло тегнеше в ръцете ми с някаква неизказана, необяснима, тайнствена тежест, каквато би имала пръстта, ако часове преди това бях прекрачил прага на смъртта. Не зная в кой момент блаженството се обърна в ужас, отприщвайки у мен спомена за онази морска звезда, която мама навремето насила бе пъхнала в ръката ми на плажа в Швенинген, предизвиквайки по този начин у мен пристъп на гърчове, за най-голяма тревога на къпещите се. Изтръгнах се от Софи с грубост, която навярно се бе сторила жестока на това тяло, което щастието правеше беззащитно. Тя разтвори клепачи (държала ги бе затворени) и несъмнено съзря в изражението ми нещо още по-непоносимо от омразата или страха, защото отстъпи и закри лицето си с вдигнат лакът, като дете, на което са ударили плесница, и това бе последният път, когато я виждах да плаче пред очите ми. Със Софи имах още две срещи насаме преди да свърши всичко. Ала от въпросната вечер насетне всичко се случваше, сякаш един от двамата ни вече бе мъртъв, аз, във всичко, което засягаше нея, или тя, в онази част от личността ѝ, която ми се бе доверила по силата на любовта си.

Това, което прилича най-много на буксуването в една любов, е неуморното и прехласнато повторение на квартетите на Бетовен. През мрачните седмици на коледен пост (а леля Прасковя, умножавайки дните, в които не слагаше залък в устата си, не ни оставяше да пропуснем нищо от църковния календар) животът у нас продължаваше в обичайното си съотношение между мизерия, раздразнение и катастрофи. Видях или научих за смъртта на неколцина от редките си приятели; Конрад бе леко ранен; от селото, завземано на три пъти, бяха останали само няколко порутени стени, които се топяха под снега. Колкото до Софи, тя бе спокойна, решителна, услужлива и упорита. Някъде по това време Фолкмар се разквартирува за през зимата в замък с остатъците от един полк, който ни пращаше Фон Вирц. След смъртта на Франц фон Аланд, малкият ни немски експедиционен корпус се бе стапял с всеки изминал ден, попълван от смесица от балтийски елементи и руснаци белогвардейци. Познавах този Фолкмар, след като на петнайсетгодишна възраст го бях ненавиждал при учителя по математика, при когото ни пращаха три пъти седмично през зимните месеци, прекарвани в Рига. Той приличаше на мен колкото карикатурата прилича на оригинала: бе коректен, сухар, амбициозен и користолюбив. Спадаше към онзи тип едновременно глупави и обречени на успех люде, които държат сметка за новостите единствено доколкото могат да се възползват от тях, и основават пресметливостта си на житейски константи. Ако не бе войната, Софи нямаше да бъде за него; сега се хвърли на предоставилия му се случай. Вече ми бе известно, че една самотна жена в цяла казарма придобива над мъжете влияние, в което има по нещичко от оперетата и трагедията. Нас ни смятаха за любовници, което буквално бе лъжа; а не минаха и две седмици и на тях им лепнаха етикета годеници. Понасял бях, без да страдам, срещите на една полулунатична Софи с момци, които гледаха само, и още как, да й доставят мигове на забрава. Връзката с Фолкмар ме тревожеше, защото тя я пазеше в тайна от мен. Не прикриваше нищо; чисто и просто ми отнемаше правото да надничам в живота ѝ. Естествено, сега не бях толкова виновен пред нея, колкото в началото на близостта ни, но винаги си получавах наказанието по никое време. Все пак, Софи проявяваше достатъчно благородство да съхрани спрямо мен дружелюбна почтителност, още повече че може би бе започнала да ме осъжда. Значи се заблуждавах за

края на тази любов, както се бях заблуждавал и за началото ѝ. От време на време все още си мисля, че ме обичаше до последния си дъх. Но храня резерви към едно мнение, в което гордостта ми е до такава степен ангажирана. У Софи съществуваше някакъв запас от доста солидно здраве, позволяващо изцеление от всякакви любови: понякога ми се случваше да си я представя омъжена за Фолкмар, домакиня, заобиколена с деца, пристягаща в корсет от розова гума налятата си талия на четирийсетгодишна жена. Онова, което обезсмисля подобни представи е, че моята Софи намери смъртта си точно в атмосферата и в светлината, които характеризираха нашата любов. В този смисъл, и както се казваше по онова време, аз следователно имам чувството, че съм спечелил войната. За да не се изразявам по толкова противен начин, нека речем просто, че проявих по-голяма проникателност в заключенията си, отколкото Фолкмар в сметките си, и че между Софи и мен наистина съществуваше природен афинитет. Ала през онази коледна седмица Фолкмар като че ли държеше всички козове.

Още ми се случваше да почукам през нощта на вратата на Софи, за да се унижа, уверявайки се, че не е сама; навремето, сиреч преди месец, при същите обстоятелства, престореният и предизвикателен смях на Софи щеше да ме успокои почти толкова, колкото и сълзите ѝ. Но вратата се отваряше; ледената безупречност на сцената контрастираше с отколешния безпорядък от разхвърляни долни дрехи и бутилки от питиета; и Фолкмар ми поднасяше с рязко движение табакерата си с цигари. Това, което най-решително не понасям, е да ме щадят; обръцах се кръгом, представяйки си шушуканията и блудкавите целувки, които щяха да се подновят след моето излизане. Прочее, те си говореха за мен и имах пълното право да не се съмнявам в това. Съществуваше между Фолкмар и мен самия такава сърдечна ненавист, че от време на време се питам дали не бе хвърлил око на Софи само защото цяло Кратовице ни слагаше в един къп. Но трябва да съм държал на тази жена по-пламенно, отколкото смятах, след като ми е толкова трудно да приема, че този глупак я е любил.

Никога не съм виждал по-весела Бъдни вечер, отколкото в Кратовице през онази военна зима. Вбесен от нелепата подготовка на Конрад и Софи, аз бях изчезнал под претекст, че имам да правя доклад. Към полунощ любопитството, гладът, смеховете и леко стържещият звук на една от любимите ми плочи, ме отведоха в салона, където

танцьорите кръжаха в светлината на огъня от камината и две дузини различни по вид лампи. За пореден път изпитах чувството, че нямам нищо общо с веселието на другите, и то по собствена воля, но горчивината от това не бе по-малка. Вечеря от прясна шунка, ябълки и уиски бе приготвена върху една от стилните, щедро отрупани с позлатена украса масички покрай стената; Софи собственоръчно бе замесила и опекла хляба. Огромната фигура на доктор Паул Рутен ми закриваше половината от помещението; с чиния на коленете, този великан поглъщаше бързо своя дял от храната, бързащ както винаги да се върне в болницата си, настанена в старите складове на княз Петър; готов бях да простя на Софи, ако нему, а не на Фолкмар, бе направила знак. Шопен, който изпитваше към светските забавления несподделено предпочитание, влагаше цялото си старание да изгради къщичка от кибритени клечки в нацърбеното гърло на една бутилка. С обичайната си непохватност, Конрад си бе порязал пръста при опитите си да нареже шунката на много тънки парчета; с омотана около показалеца кърпичка, той използваше силуета на превръзката си, за да разнообрази и умножи сенките, които очертаваше върху стената с двете си ръце. Бе блед и още накуцваше вследствие на скорошното си раняване. От време на време поспираше да жестикулира, за да захрани грамофона.

La Paloma бе отстъпила място на не знам какви си кресливи новости; Софи сменяше партньора при всеки танц. Танцуването все още ѝ се отдаваше най-добре: виеше се като пламък, гънеше се като цвете, плъзгаше се като лебед. Сложила бе синята си тюлена рокля, която бе много модерна през 1914 г., единственият бален тоалет, който бе притежавала през живота си, на това отгоре, доколкото знам, го бе обличала само два пъти. Тази рокля, която едновременно бе нова и демоде, бе достатъчна да превърне в героиня от роман другарката ни по бдение. След като множество девойки в син тюл, забелязвани в огледалата, бяха единствените поканени на празненството, останалата част от момците бяха принудени да танцуват по двойки помежду си. Същата сутрин, въпреки болния си крак, Конрад се бе заинатил да се изкатери на някакъв дъб, за да сложи ръка върху една туфа бял имел; тази детинска непредпазливост бе предизвикала първата от единствените две разправии, които някога съм имал с моя приятел. Идеята за този венец от бял имел принадлежеше на Фолкмар; окачен

на тъмния полилей, който никой от нас не бе виждал запален от Коледите на детството ни, той служеше за претекст на младежите да целунат партньорката си по танц. Всеки от въпросните момци прилепяше на свой ред устни върху тези на една високомерна, снизходителна, добродушна или нежна Софи, която нескрито се забавляваше. Когато влязох в салона, бе дошъл ред на Фолкмар; тя размени с него целувка, която от опит знаех, че е много различна от целувката на истинската любов, но недвусмислено изразяваше радост, доверие, съгласие. Онова „Аха, Ерик, само теб чакахме!“ на Конрад, накара Софи да извърне глава. Застанал бях в рамката на вратата, далеч от всички светлини, от страната на музикалния салон. Софи бе късогледа, но все пак ме разпозна, защото притвори наполовина очи. Тя положи ръце върху ненавистните еполети, които червените понякога заковаваха в плътта на пленените офицери белогвардейци, и втората целувка, дарена на Фолкмар, бе предизвикателство. Партньорът ѝ бе свел над нея лице едновременно разнежено и зачервено от възбуда; ако подобно изражение е ликът на любовта, то жените ще са луди да не ни отбягват, а моето недоверие към тях не е неоснователно. С голи рамене в синята си премяна, отмятайки назад късите си коси, които бе изгорила в опитите да накъдри с гореща маша, Софи поднасяше на онова говедо най-гостоприемните и лицемерни устни, които някога киноактриса е предлагала, гледайки с ъгълчетата на очите си в камерата. Това вече минаваше всякакви граници. Улових я за ръката и ѝ зашлевих плесница. Силата на удара или изненадата бяха толкова големи, че тя отскочи назад, завъртя се, спъна се в един стол и падна. А кръвотечението от носа ѝ добави допълнителен комизъм към сцената.

Стъписването на Фолкмар бе такова, че му трябваше известно време, преди да се нахвърли отгоре ми. Рутен застана помежду ни и мисля, че насила ме накара да седна в някакво кресло в стил Волтер. Все пак едно боксово изпълнение за малко да закрие тържеството; в олелията Фолкмар настояваше до преграждане за извинения; сметнаха ни за пияни и с това работата се приключи. На следния ден тръгнахме на опасна мисия, пък и човек не се бие с другар на Бъдни вечер, и то за жена, която не иска. Накараха ни да си стиснем ръцете с Фолкмар, а в действителност аз проклинах единствено себе си. Колкото до Софи, тя бе изчезнала, съпроводжана от силен шум на смачкан тюл.

Изтръгвайки я от ръцете на партньора ѝ, бях счупил закопчалката на тънката перлена огърлица, която носеше на шията си и която ѝ бе подарена в деня на първото причастие от нейната баба по линията на Галицини. Ненужната играчка се търкаляше на пода. Наведох се и машинално я мушнах в джоба си. Никога не намерих случай да я върна на Софи. Често съм си мислил да я продам през периодите на мизерстване, но перлите бяха пожълтели и никой бижутер нямаше да ги вземе. Още е у мен, или по-точно още бе у мен, на дъното на едно куфарче, което ми откраднаха тази година в Испания. Та, има такива предмети, които човек пази, неизвестно защо.

През онази нощ сноването ми от прозореца до гардероба не се различаваше по равномерния си характер от това на леля Прасковя. Бях бос и стъпките ми по пода не можеха да разбудят спящия зад завесата Конрад. Търсейки в мрака обувките и сакото си, десетократно понечвах да ида в стаята на Софи, където този път бях сигурен, че ще я намеря сама. Тласкан от нелепата необходимост за изясняване на нещата в един едва-едва възмъжал мозък, аз още се питах дали обичам тази жена. Разбира се, дотогава за подобна страст липсваше онова доказателство, с което далеч не толкова грубите сред нас си служат, за да удостоверят любовта, а Господ е свидетел, че във връзка с това обвинявах Софи за собствената си нерешителност. Но нещастieto на тази изоставена на разположение на всички девойка бе, че човек не можеше и да помисли да се ангажира с нея другояче, освен за цял живот. Казвах си, че във времена, когато всичко се руши и отива по дяволите, тази жена поне щеше да издържи като земята, върху която човек може да съгради нещо или да легне. Хубаво щеше да бъде с нея да сътворим наново света в самотата на корабокрушенци. Знаех, че дотогава съм живял единствено на предела на силите и възможностите си; положението ми щеше да стане непоносимо; Конрад щеше да остарее, аз също и войната нямаше вечно да служи за оправдание на всичко. Пред гардероба с огледалото откази, които не бяха до един недостойни, вземаха връх над съгласия, които не бяха до едно безкористни. Питах се с мнимо хладнокръвие какво смятах да правя с тази жена и със сигурност не бях подготвен да гледам на Конрад като на шурей. Не можеш да зачеркнеш — за да съблазниш, и то донейде против волята си, сестрата — един божествено млад приятел, с когото другаруваш от двайсет години. После, след като сноването ми из

стаята ме отвеждаше в другия край от траекторията на махалото, пак ставах онова лице, което здравата се подиграваше с личностните си компликации и което несъмнено приличаше едно към едно на всички от моята порода, които преди мен си бяха избирали годеници. Този по-простодушен от самия мен момък тръпнеше като първия срещнат при спомена за нечия бяла шия. Малко преди мига, в който слънцето трябваше да изгрее, ако въобще изгрееше през тия мрачни сиви дни, долових гальовния призрачен шумол, който издават женските одежди, потрепващи от течението в един коридор, подраскването, наподобяващо това на домашен любимец, който моли господаря си да му отвори вратата, и онова задъхано дишане на жена, тичала до крайната точка на съдбата си. Софи говореше тихо, със залепени върху дъбовата преграда устни, и четирите или петте езика, които владееше, включително френският и руският, ѝ служеха да разнообразява неловките си изрази, които навред по света са най-изтърканите и най-чистите.

— Ерик, единствени мой приятелю, умолявам ви да ми простите.

— Софи, скъпа, готвя се за заминаване... Бъдете тази сутрин в кухнята преди да тръгнем. Трябва да говоря с вас... Простете.

— Ерик, аз ви моля за прошка...

Този, който твърди, че си спомня дума по дума някой разговор, винаги ми се е струвал или лъжец, или митоман. В паметта ми винаги остават единствено откъслечни думи, текст, пълен с дупки, като прояден от червеи документ. Не чувам собствените си слова, дори в мига, когато ги произнасям. Що се отнася до словата на другия, то те ми убягват, и аз си спомням само движението на едни устни съвсем близо до моите. Всичко останало е единствено произволно и подправено възсъздаване, а това важи и за другите думи, за които се опитвам да си спомня тук. Ако горе-долу безпогрешно си спомням жалките баналности, разменени помежду ни през онази нощ, то безусловно е, защото това бяха последните нежни слова, които Софи ми каза приживе. Трябваше да се откажа да превъртя безшумно ключа в ключалката. Струва ти се, че се колебаеш или че си готов, но по незначителните причини, въз основа на които в крайна сметка правиш избора си, личат неизказаните преценки. Подлостта или храбростта ми не стигаха дотам, че да изправя Конрад пред обяснение лице в лице. Конрад бе имал наивността да види в снощната ми реакция само

негодувание срещу фамилиарниченето със сестра му от страна на новодошлия: все още нямам представа дали някога щях да се примиря с това да му призная, че в продължение на четири месеца всеки ден го бях лъгал с мълчанието си. Приятелят ми се въртеше в съня си с несъзнателни стенания, които изтръгваше от него допирът на болния му крак до постелките; върнах се и се изтегнах на леглото си с ръце под тила, и се опитах да мисля вече само за утрешната експедиция. Ако бях обладал Софи през онази нощ, мисля, че щях жадно да се наслаждавам на тази жена, която бях белязал в очите на всички като нещо, което бе единствено моя собственост. Най-сетне щастливата Софи несъмнено щеше да бъде почти недосегаема за атаките, които скоро щяха да ни разделят завинаги: значи именно от мен неизбежно щеше да дойде инициативата за разлъка. След няколко седмици на разочарование или вълшебен унес, моят едновременно отчайващ и насъщен порок щеше да ме завладее отново; а този порок, каквото и да си мисли човек за него, не се състои толкова в любовта към момчетата, колкото в любовта към самотата. Жените не могат да живеят с нея и всичките я рушат, ако пък било то и само с усилието да създадат на мястото ѝ градина. Съществува, което все пак ме изгражда в най-неотменната част от личността ми, щеше да вземе връх и аз волюневолю щях да изоставя Софи, както държавен глава изоставя твърде отдалечена от метрополията си провинция. Часът на Фолкмар неизбежно щеше да удари отново за нея, или ако не неговият час, то този на улицата. Съществуват неща по-чисти от подобен низ сърцераздирателни мигове и лъжи, които напомнят идилия между търговски пътник и прислужница, та днес ми се струва, че нещастieto все пак не уреди толкова зле нещата. Но не по-малко вярно е и това, че вероятно пропилях един от шансовете на живота си. Но пък има и шансове, от които, противно на волята ни, нашият инстинкт не желае да се възползва.

Към седем сутринта слязох в кухнята, където вече готовият Фолкмар ме очакваше. Софи бе претоплила кафе и приготвила провизии, които не бяха нищо друго, освен остатъците от снощния бюфет; тя бе изкусна до съвършенство в тези грижи на войнишка жена. Сбогува се с нас на двора, горе-долу на мястото, където бях погребал Тексас през една ноемврийска вечер. Нито за миг не останахме насаме. Готов да се обвържа още след завръщането си, все пак нямах нищо

против да допусна между своето обяснение и самия себе си една отсрочка, която може би щеше да трае дълго като смъртта. И тримата като че ли бяхме забравили снощното произшествие: този поне видим белег бе черта от живота ни, безспир опустошаван от войната. Двамата с Фолкмар целунахме ръката, която ни бе протегнала и която продължи отдалеч да ни прави знаци, които всеки от нас приемаше като адресирани единствено и само към него. Нашите хора ни очакваха до бараковия лагер, налякали около огнище, в което тлееше жарава. Валеше сняг, а това щеше да засили умората от пътя, но затова пък може би стопроцентово ни обещавахе изненади. Мостовете бяха взривени; но замръзналата река бе сигурна. Целта ни бе да достигнем Мунау, където Брусаров се бе озовал блокиран в положение по-опасно и от нашето, и при необходимост да охраняваме отстъплението му до позициите ни.

От няколко дни телефонните комуникации между Мунау и нас бяха прекъснати, без да знаем дали трябва да го отдаваме на бурята или на неприятеля. В действителност на Бъдни вечер селото бе паднало в ръцете на червените; като по чудо оцелелите след тежкото изпитание останки от войските на Брусаров се бяха оттеглили в Гурна. Самият Брусаров бе тежко ранен; седмица по-късно почина. В отсъствието на други офицери отговорността за изтеглянето легна на моите плещи. Опитах да контраатакувам Мунау с надеждата да сложа ръка на пленниците и военната техника, което само ни отслаби още повече. В моментите, когато идваше в съзнание, Брусаров упорстваше да не се напуска Гурна, чието стратегическо значение преувеличаваше; прочее, аз винаги съм смятал за некадърник този така наречен герой на офанзивата от 1914 г. срещу нашата Източна Прусия. Налагаше се един от нас да иде да доведе Рутен от Кратовице, а после да се наеме да занесе на фон Вирц точен доклад за положението, или по-скоро два доклада, този на Брусаров и моят. Ако избрах Фолкмар за тази мисия, то бе, защото едничък той притежаваше нужната гъвкавост, за да преговаря с главнокомандващия, както и за да убеди Рутен да се присъедини към нас; защото пропуснах да спомена за една от особеностите на Паул, която се състоеше в това, че той хранеше към офицерите на императорска Русия ненавист, изненадваща дори в нашите редици, където все пак хората бяха еднакво и непримиримо враждебно настроени и към емигрантите, и към самите болшевики.

Нещо повече, по силата на любопитна професионална деформация, предаността, която Паул засвидетелстваше на ранените, не прехвърляше стените на линейката му; умиращият в Гурна Брусаров го интересуваше по-малко и от най-случайния пациент сред оперираните от него предната вечер.

Да се разберем: не държа да бъда обвиняван в повече коварство от това, на което съм способен. Не се опитвах да се отърва от един съперник (дори самата дума буди усмивка), натоварвайки го с опасна мисия. Да замине, не бе по-рисковано, отколкото да остане, и не вярвам, че Фолкмар ми е бил ядосан, дето го излагах на върховна опасност. Може би дори го очакваше; в подобен случай той щеше да постъпи с мен по същия начин. Другото решение бе самият аз да се прибера в Кратовице и да оставя Фолкмар да се разпорежда в Гурна, където агонизиращият Брусаров вече бе извън строя. В онзи момент Фолкмар ми се разсърди, че съм му отредил най-незначителната роля; но както се обърнаха нещата, навярно впоследствие ми е бил признателен, че съм поел върху себе си най-тежката отговорност. Не е вярно също така, че съм го върнал в Кратовице, за да му дам последен шанс да вземе окончателно връх над мен пред Софи: всичко това са хитри хватки, в които човек заподозира себе си едва след като всичко е приключило. Не хранех спрямо Фолкмар онази подозрителност, която би била може би нещо нормално между нас: противно на всички очаквания, той се бе показал като доста надежден другар през няколкото дни, прекарани рамо до рамо. За такива, пък и за доста други неща просто нямах нюх. Другарските качества на Фолкмар по същество не бяха лицемерно прикритие, а своего рода воинско достойнство, нахлузвано и захвърляно с униформата. Трябва да спомена също, че той хранеше към мен стара зверска ненавист, която не бе единствено користна. В неговите очи аз бях скандално изчадие, вероятно толкова противно, колкото и паяк. Сигурно е сметнал за свой дълг да настрои Софи срещу мен; още трябва да съм му благодарен, че не бе заложил по-рано на тази карта. Предполагах, че се излагам на опасност, изправяйки го лице в лице със Софи, при положение че последната имаше голямо значение за мен, но моментът не бе подходящ за сметки от този род, пък и така или иначе моята гордост нямаше да ми позволи да се откажа. Колкото до задачата да ме

представява пред фон Вирц, убеден съм, че не го бе сторил. Този Фолкмар бе почтен човек, но само донякъде — като всички.

Рутен пристигна след няколко дни, ескортиран от блиндиращи камиони и линейка. Престоят в Гурна не можеше да продължава вечно, така че поех отговорността да изведа насила Брусаров, който, както можеше да се очаква, издъхна по пътя и като мъртвец се оказа такова бремене, каквото бе и приживе. Бяхме атакувани преди реката и в Кратовице успях да върна едва шепа хора. Грешките ми в хода на това отстъпление в умален вид след няколко месеца ми послужиха по време на операциите по границата с Полша, така че всеки от загиналите в Гурна ми помогна впоследствие да опазя дузина животи. Както и да е: победените винаги ги съдят, и аз си заслужавах всички укори, които се струпаха на главата ми, освен този, че не съм се подчинил на заповедите на един болник, чийто разум вече бе достатъчно помътен. Особено ме разтърси новината за смъртта на Паул: няха друг приятел. Давам си сметка, че подобно твърдение като че ли е в противовес на всичко, казано дотук: но като се замисля, не е чак толкова трудно да се примирят тези противоречия. Прекарах първата нощ след завръщането си в бараковия лагер на един от онези гъмжащи от въшки сламеници, които прибавяха към грозящите ни опасности петнистия тиф, и мисля, че спях на него, потънал дълбоко в мъртвешки сън. Не бях променил решението си във връзка със Софи и в крайна сметка времето, прекарвано в мисли за нея, ми липсваше, но може би не държах незабавно да сложа крак в капана, в който се бях примирил да се хвана. През онази нощ всичко ми изглеждаше противно, нелепо, затъпяващо и сиво.

На следния ден, в мръсното утро на разтопен сняг и западен вятър, преминах краткото разстояние между бараките и замъка. За да се изкача до кабинета на Конрад, поех по парадното стълбище, задръстено от слама и продънени тарги, вместо по сервизното, което използвах почти винаги. Не бях нито мит, нито бърснат, напълно неотговарящ на никакви изисквания за евентуална сцена на укори или любовни обяснения. Стълбището, осветявано единствено от тесния процепа между дъските, с които бе закован един прозорец, бе тъмно. Между първия и втория етаж внезапно се озовах под носа на Софи, която слизаше по стъпалата. Носеше коженото си палто, ботушите за сняг и вълнено шалче, вързано на главата горе-долу като копринената

носна кърпа, с която жените се дегизират тази година на морските бани. В ръка държеше вързоп, увит в бохча, чиито четири краища бяха завързани, но често я бях виждал да носи подобни при посещенията си в лечебницата или когато ходеше при жената на градинаря. Нищо от това не бе някаква новост и едничкото нещо, което би могло да ме озадачи, бе погледът ѝ. Но тя избягваше да ме гледа в очите.

— Охо, Софи, да не би да излизате в това време? — пошегувах се, опитвайки се да я улова за ръката.

— Да — отвърна тя, — заминавам.

По гласа ѝ разбрах, че бе сериозно и че действително заминаваше.

— Къде отивате?

— Това не ви засяга — рече тя, изтръгвайки китката си с рязко движение, а шията ѝ лекичко се изду, напомняйки гълъбова шийка, което неизменно бе знак, че човекът е преглътнал риданието си.

— А може ли да знам защо заминавате, скъпа?

— До гуша ми дойде — повтори тя с конвулсивно свиване на устните, което за миг ми напомни тика на леля Прасковя. — До гуша ми дойде.

Прехвърляйки от лявата в дясната си ръка смешния вързоп, който ѝ придаваше вид на изгонена прислужница, тя направи поривисто движение напред, сякаш за да се освободи, но успя да слезе само още едно стъпало, а това още повече ни приближи един до друг, въпреки нежеланието ѝ. Тогава, облягайки се на стената, но така че да остави помежду ни възможно най-голямо разстояние, тя за пръв път вдигна към мен очи, пълни с ужас.

— Ах — промълви тя, — как ме отвращавате всички...

Убеден съм, че думите, които след това изрече невъздържано, не бяха нейни, а не бе трудно да се отгатне от кого ги бе заимствала. Човек можеше да си рече — чучур, който бълва кал. Лицето ѝ бе придобило израз на селяшка дебелацина: виждал съм при момичета от простолюдието подобни гневни изригвания на мръсотии. Нямаше никакво значение дали тези обвинения бяха оправдани, или не; а казаното от този порядък неизменно е заблуда, лъжа и измама, защото чувствено вярното убягва на езика и подобни истини са създадени единствено за откъслечен шепот уста в уста. Положението започна да се изяснява: именно неприятелка имах насреща си, а това, че винаги

бях предусещал ненавистта в саможертвата и безкористието на Софи, ме успокояваше поне по отношение на проникателността ми. Възможно бе една съкровена и пълна изповед от моя страна да ѝ попречеше да премине така във вражеския лагер, но всичко това са разсъждения безполезни и нелепи като тези, които градят основите на теорията за някаква много вероятна победа на Наполеон при Ватерло.

— И предполагам, че от Фолкмар сте чували тези гадости, нали?

— Ох, пък този! — отвърна тя с израз, който не остави у мен никакво съмнение относно чувствата, които изпитваше към него. Навярно в този миг с него се сливахме в един и същ обект на презрение, а с нас — и останалата част от мъжете.

— Знаете ли кое ме изненадва? Това, че тези възвишени мисли едва ли ще са ви хрумнали отдавна — промълвих с възможно най-безобидния тон, опитвайки все пак да я въвека в някой от онези спорове, които преди два месеца щяха да я объркат.

— Напротив — отвърна тя разсеяно. — Напротив, но това няма значение.

Не лъжеше: за жените нищо няма значение, освен тях самите, и всеки друг избор за тях е единствено хронично безумие или мимолетно умопомрачение. Тъкмо се готвех да я запitam с горчивина какво имаше значение за нея тогава, когато забелязах как лицето и очите ѝ се разкривяваха и потръпваха при някакъв нов пристъп на отчаяние, досущ подобен на дълбока и пронизваща невралгична болка.

— И все пак, не ми се вярва да сте замесили Конрад във всичко това.

Тя извърна леко глава и бледите ѝ бузи пламнаха, сякаш срамът от подобно обвинение бе прекалено голям, за да не се стовари пак връз нея. Тогава осъзнах, че безразличието към близките ѝ, което дълго ме бе възмущавало у Софи, бе само лъжлив симптом, инстинктивно коварство, за да ги държи надалеч от нещастieto и отвращението, където смяташе, че е изпаднала; и че нежността към брат ѝ бе продължила да избива изпод страстта ѝ към мен, невидима като извор сред солената морска вода. Нещо повече, тя бе обдарила Конрад с всички привилегии, с всички добродетели, от които самата се бе отказала, сякаш този крехък и уязвим момък въплъщаваше нейната невинност. Самата мисъл, че го бранеше от мен, ме засегна в най-чувствителната точка на обременената ми съвест. Всички отговори

щяха да бъдат подходящи, с изключение на този, на който по погрешка попаднах от раздразнение, стеснителност и нетърпение да нараня в ответ. Неиде дълбоко у всекиго от нас се спотайва по някой безочлив и тъпоумен грубиян и тъкмо той отвърна на удара с удар:

— На уличните момичета не им приляга да изземат функциите на нравствената полиция, скъпа приятелко.

Тя ме изгледа с изненада, сякаш все пак не очакваше подобно нещо, и аз осъзнах твърде късно, че би приела с радост някакво опровержение, че някакво съкровено признание несъмнено би предизвикало у нея единствено порой от сълзи. Наведена напред, сбърчила вежди, тя потърси отговор на това изреченийце, което ни разделяше повече от всяка лъжа или порок, не откри нищо, освен малко слюнка в устата си, и ме заплю в лицето. Облегнат на перилата, изглупял, я наблюдавах как слиза по стълбите с едновременно натежала и бърза стъпка. Като стигна до долу, тя по невнимание закачи коженото си палто на ръждясалия гвоздей на една тарга и така задърпа, че отпори цяло парче от самурената дреха. Миг след това дочух да се затваря вратата на преддверието.

Изтрих лице с ръкава си преди да вляза при Конрад. Шумът на телеграфа, който наподобяваше едновременно пукот от картеница и шевна машина, долиташе иззад откренатите крила на вратата. Конрад работеше с гръб към прозореца, облакътен върху огромна дъбова маса с орнаменти наред кабинета, където някакъв вманиачен дядо бе струпал екстравагантна колекция от ловни трофеи. Забавна и зловеща подборка от дребни препарирани животни бе подредена върху етажерките и аз никога няма да забравя една катеричка, навлечена с тиролска куртка и съответната шапчица върху проядената ѝ от паразити козина. Прекарал съм някои от най-критичните в живота си моменти в тази стая, която миришеше на камфор и нафталин. Конрад едва повдигна, виждайки ме в цял ръст, бледото си лице, изпито от преумора и безпокойство. Забелязах, че русият кичур, който упорито падаше върху челото му, бе оредял и загубил някогашния си блясък; щеше да пооплешивее на трийсет години. Конрад все пак бе достатъчно руснак, за да принадлежи към фанатичните привърженици на Брусаров; обвиняваше ме, че съм сгрешил, може би още повече заради това, че здравата се бе страхувал за мен. Прекъсна ме още като си отворих устата:

— Фолкмар не вярваше, че Брусаров е бил смъртно ранен.

— Фолкмар не е лекар — отвърнах и при споменаването на това име у мен кипна и преля всичката злоба, която само преди десет минути не усещах към този човек. — Паул веднага прецени, че на Брусаров не му остават и четирийсет и осем часа...

— И след като Паул вече го няма, не ни остава друго, освен да вярваме на думите ти.

— Кажи си по-добре веднага, че предпочиташ да не се бях върнал.

— Ах, как ме отвращавате всички! — рече той, улавяйки се за главата с тесните си длани с дълги пръсти, и аз бях поразен от идентичността на този стон с роптанието на бегълката. Братът и сестрата бяха еднакво чисти, непреклонни и изпълнени с нетърпимост.

Моят приятел никога не ми прости загубата на този непроницателен и несведущ старец, но публично докрай подкрепяше поведението ми, което за себе си преценяваше като непростимо. Изправен пред прозореца, слушах Конрад да говори, без да го прекъсвам; нещо повече, почти не го чувах. Една дребна фигурка се открояваше на фона на снега, калта и сивото небе, поглъщаше вниманието ми и единствената ми боязън бе Конрад да не се надигне, куцукайки, и да не дойде на свой ред да погледне през стъклото. Прозорецът гледаше към двора, а зад старата хлебопекарна се забелязваше един завой от пътя, който водеше към село Марба, на другия бряг на езерото. Софи крачеше мъчително, изтръгвайки с усилие от земята натезалите си ботуши, които оставяха след нея огромни отпечатъци; тя превиваше врат, заслепявана безусловно от вятъра, а отдалеч вързопът ѝ придаваше вид на амбулантна търговка. Притаих дъх до мига, когато омотаната ѝ в шала глава щеше да се скрие зад рушация се нисък зид, който ограждаше пътя. Укорите, които гласът на Конрад продължаваше да сипе върху мен, приемах в замяна на оправданите упреци, които напълно основателно можеше да ми отпрати, ако знаеше, че съм оставил Софи да замине в неизвестна посока сама и без надежда за връщане. Убеден бях, че в момента тя имаше кураж само колкото да върви право пред себе си, без да обръща назад глава; двамата с Конрад лесно можехме да я настигнем и да я върнем насила, а аз не желяех именно това. От злоба най-напред, и още, защото след всичко, което се бе случило с нейното отношение

към мен, не бих понесъл повече да видя как отново между нас се поражда и установява същото онова напрегнато и тягостно положение. Но и от любопитство, а ако ще и затова да дам на събитията шанс да се случват сами. Поне едно бе ясно: тя със сигурност не отиваше да се хвърли в прегръдките на Фолкмар. Противно също така на мисълта, която за миг бе просветнала в съзнанието ми, този изоставен бурлашки път нямаше да я отведе и до предните постове на червените. Твърде добре познавах Софи, за да не ми е известно, че никога нямаше да я видим жива в Кратовице, но въпреки всичко хранех увереността, че някой ден неминуемо ще се озовем лице в лице. Дори да знаех при какви обстоятелства, смятам, че не бих направил нищо, за да ѝ преградя пътя. Софи не бе дете, а аз доста уважавам хората, макар и посвоему, за да им преча да си поемат отговорностите.

Колкото и странно да изглежда, минаха близо трийсет часа преди изчезването на Софи да бъде забелязано. Както трябваше и да се очаква, тревогата обяви Шопен. Той бе срещнал Софи предния ден около обяд на мястото, където пътят за Марба се отдалечава от брега и поема през елховата горичка. Софи му бе поискала цигара и тъй като и той нямал, двамата си разделили последната от пакета. Седнали един до друг на старата пейка, останала там като грохнал и ненадежден свидетел от времето, когато цялото бласто се намираще в границите на парка, и Софи попитала какво става с жената на Шопен, която наскоро бе родила в една варшавска клиника. Като се разделяли, тя му поръчала да не казва за срещата им.

— И да не си гъкнал, разбра ли? Нали знаеш, старче, Ерик ме изпраща.

Шопен бе свикнал да вижда, че я пращам с опасни поръчения и да не изразява гласно неодобрението си. На следния ден обаче той ме попита дали съм товарил девойката с някаква мисия в района на Марба. Задоволих се да свия рамене; обезпокоеният Конрад настоя за отговор; не ми оставаше друго, освен да излъжа и да заявя, че не съм виждал Софи след завръщането си. Щеше да е по-разумно да отбележа мимоходом, че сме се видели в крачка, но човек почти винаги лъже заради самия себе си, опитвайки се да разсее някой спомен.

На другия ден нови руски бегълци, пристигнали в Кратовице, споменаха за млада селянка с кожено палто, която срещнали по пътя, под навеса на някаква колиба, където отдъхвали, докато спре

виелицата. Поздравили се с нея и разменили шеги, притеснени от непознаването на диалекта, а тя им предложила от хляба си. На въпросите, които един от тях ѝ поставил тогава на немски, тя отвърнала, завъртайки глава, сякаш знаела единствено местното наречие. Шопен убеди Конрад да организира издирване в околностите, което не доведе до резултат. Всички чифлици от онази страна бяха изоставени, а самотните следи, на които се натъкнаха в снега, прекрасно биха могли да принадлежат на някой скитник или войник. На следния ден лошото време обезсърчи и самия Шопен да продължава с издирванията си, а нова атака на червените ни принуди да се заемем с други неща, различни от заминаването на Софи.

Конрад не ми бе поверявал сестра си да я пазя и, в края на краищата, не бях аз този, който умишлено бе тласнал Софи по друмищата. При все това обаче през онези дълги нощи образът на шляпащата в ледената кал девойка измъчваше безсъниците ми упорито като призрак. Всъщност мъртвата Софи никога не ме е преследвала така, както го правеше по онова време изчезналата. След дълги размишления върху обстоятелствата около заминаването ѝ, се спрях на една версия, която запазих за себе си. Отдавна подозирах, че отвоюването на Кратовице от червените не бе прекъснало напълно връзките между Софи и бившия книжарски продавач Григорий Лоев. Прочее, пътят за Марба водеше и към Лилиенкрон, където майката на Лоев упражняваше двойната и доходна професия на акушерка и шивачка. Мъжът ѝ, Яков Лоев, тайно от сина си, както от сърце се надявам, а сетне за най-голяма негова погнуса, дълго се бе занимавал с лихварство, занаят почти също толкова официален и още по-печеливш. По време на гоненията и терора, наложени от антиболшевишките военни формирования, старият Лоев бе покосен на прага на вехтошарския дюкян и понастоящем заемаше всред малобройната еврейска общност в Лилиенкрон завидното положение на мъченик. Колкото до жената, макар и подозрителна от всяка гледна точка, понеже синът ѝ бе на командна длъжност в болшевишката армия, до този ден тя бе успяла да се задържи в родния край, но толкова ловкост или мерзост не можеше да ме спечели на нейна страна. Така или иначе, порцелановите абажури и всякакви висулки и салонът в пурпурночервено рипсено кадифе на семейство Лоеви за Софи представляваха едничкият личен опит извън Кратовице, и от момента,

в който ни бе напуснала, не вярвам да не се бе ориентирала именно към тях. Знаех, че се бе консултирала със старата Лоева по времето, когато се бе смятала за застрашена от някоя болест или бременност, вследствие онова изнасилване, което се явяваше първото ѝ нещастие. За момиче като нея вече да си се доверил веднъж на тази израилтянска матрона, бе закономерно основание да се довериш отново и винаги да се доверяваш. Прочее, трябва да съм доста проницателен, за да го забележа от пръв поглед, независимо от най-съкровениите ми предубеждения, но лицето на тази дъртофелница, потънало в сланини, носеше отпечатъка на някаква натежала и трудноподвижна доброта. В казармения живот, който бяхме наложили на Софи, винаги имаше място между тях двете за женското франкмасонство.

Заминах за Лилиенкрон под претекст за някакви военни доставки, вземайки със себе си няколко души в стария блиндиран камион. Скърцащото возило спря пред прага на полуселския, полуградски дом, където баба Лоева се бе заела да суши на февруарското слънце прането си и използваше за простирането му изоставената градина на евакуираните си съседи. Облечено връз черната ѝ рокля и престилката от бяла мушама, разпознах късичкото съдрано кожено палто на Софи, в което дебелия снага на старицата изглеждаше много смешно пристегната като салам. Обискът само разкри очаквания брой емайлрани вани, шевни машини, антисептици и стари разпокъсани броеве на берлински модни журналы отпреди петшест години. Докато войниците ми изпразваха със замах шкафовете и гардеробите, пълни с вехтории, които безимотни селянки бяха оставяли в залог на акушерката, старата Лоева ме покани да седна на червеното канапе в трапезарията. Едновременно отказвайки категорично да ми обясни как така е влязла във владение на коженото палто на Софи, тя настояваше да изпия поне чаша чай със смесица от отблъскващо раболепие и библейско гостоприемство. Подобна изтънченост в любезността накрая започна да ми се струва подозрителна и аз се озовах в кухнята тъкмо навреме, за да попреча на пламъците, чиито езици облизваха самовара, да погълнат десетина съобщения от скъпия Григорий. Старата Лоева от майчинско суеверие бе запазила тези компрометиращи хартийки, последната от които датираше отпреди поне две седмици, следователно не можеше да ме осветли върху онова, което ме интересуваше живо. Набедена в

разбирателство и сътрудничество с червените, старата еврейка здравата рискуваше да увисне на бесилото дори тези парченца полуобгоряла хартия да не съдържаха нищо повече от незначителни свидетелства за синовна привързаност, които обаче можеха да се представят и за шифрограми. Доказателствата бяха повече от достатъчни, за да се оправдае подобен арест даже в собствените очи на заинтересованата. Така че, когато отново се настанихме върху тапицираното с червен рипс канапе, старицата склони да премине от мълчание към признания. Тя призна, че в четвъртък вечер смазаната от умора Софи отдъхнала в дома ѝ; тръгнала си посред нощ. Колкото до целта на това посещение, най-напред не получих и най-незначително обяснение.

— Искаше да ме види, това е — рече с непроницаем тон старата еврейка, примигвайки нервно с очи, които бяха останали красиви, въпреки подпухналите си клепачи.

— Бременна ли бе?

Това бе само неоправдана жестокост. Мъж, който не е сигурен в нищо, отива твърде далеч в предположенията си. Ако някоя от последните авантюри на Софи имаше последствия, девойката несъмнено щеше да избяга от мен, точно както го бе сторила, а караницата на стълбището щеше да служи единствено за прикритие на премълчаните основания за заминаването.

— Хайде, хайде, господин офицер. Личност като младата графиня все пак не ви е някоя селянка.

Накрая тя призна, че Софи бе отишла в Лилиенкрон с намерение да заеме някои от мъжките дрехи на Григорий.

— Премери ги точно на това място, на което стоите, господин офицер. Все пак не можех да ѝ откажа такова нещо. Но дрехите не ѝ ставаха: твърде висока бе.

Спомних си, че действително още на шестнайсет години Софи вече надвишаваше с една глава хилавия книжарски продавач. Смешно бе да си я представя как се мъчи да нахлузи панталоните и сакото на Григорий.

Старата Лоева ѝ предложила дрехи на селянка, но Софи настоявала на своето и накрая ѝ намерили прилични мъжки дрехи. Предоставили ѝ и водач.

— Кой?

— Още не се е върнал — задоволи се да отговори старата еврейка, чиито увиснали бузи се разтрепериха.

— И понеже още не се е върнал, тази седмица нямате писмо от сина си. Къде са?

— Дори и да знаех, господине, мисля, че пак нямаше да ви кажа — рече тя с известно достойнство. — Но и да предположим, че съм го знаела преди няколко дни, нали се сещате, че сведенията ми вече са остарели досега.

Като че ли говореше самият здрав разум, а тази дебела жена, която против волята си показваше всички признаци на смъртен физически страх, не бе лишена от доза невнятна смелост. Скръстените ѝ на корема ръце конвулсивно трепереха, ала щиковете щяха да са толкова безсилни пред нея, колкото и пред майката на седемте братя Макавеи. Вече бях решил да пощадя живота на това същество, което, в крайна сметка, се бе замесило само в неясната игра, която Софи и аз играехме един срещу друг. Това не помогна с нищо, защото след няколко седмици старата еврейка щеше да бъде пребита до смърт от някакви войници, но от своя страна и аз бих могъл да смажа тази нещастница като гъсеница. По-малко снизхождение щях да проявя, ако отпреде ми бяха изправени Григорий или Фолкмар.

— И несъмнено госпожица Дьо Ревал отдавна ви бе доверила намеренията си, нали?

— Не. Стана дума за това есенес — рече тя, хвърляйки свенлив поглед, който се стреми да прецени дали събеседникът е в течение. — Оттогава не е повдигала въпроса.

— Добре — казах, докато се изправях, и едновременно с това мушнах в един от джобовете си прогорелия свитък писма от Григорий.

Бързах да изляза от тази стая, където коженото палто на Софи, захвърлено върху една от ръкохватките на софата, ме изпълваше с печал като присъствието на безпризорно куче. До края на живота си ще храня убеждението, че старата еврейка го бе поискала в замяна на услугите си.

— Ясно ли ви е на какъв риск сте се изложили, като сте помогнали на госпожица Дьо Ревал да бъде отведена при неприятеля?

— Моят син ми каза да се поставя на услугите на младата графиня — отвърна ми акушерката, която сякаш пет пари не даваше за фразеологията на новите времена. — Ако е успяла да отиде при него

— добави тя като че ли неволно, а гласът ѝ не можа да съдържа нещо в интонацията, което напомняше гордо изкудкудяване, — мисля, че моят Григорий и тя ще да са се оженили. Това също улеснява нещата.

В камиона, който ме връщаше в Кратовице, започнах да се смея неистово на съчувствието и тревогата си за младата госпожа Лоева. Разбира се, че по всяка вероятност в този момент тялото на Софи се намираще проснато в някоя канавка или в храсталаците, със сгънати колене и потънали в кал коси, подобно трупче на яребица или съсипан от браконieri фазан. И естествено, от двете възможности предпочитам втората.

Не скрих от Конрад нищо от получените сведения в Лилиенкрон. Несъмнено имах нужда да споделя с някого горчивината от всичко. Очевидно Софи се бе поддала на онзи импулс, който тласка прелъстено момиче или изоставена жена, дори и без да има вкус към крайности в решенията, да влезе в манастир или публичен дом. Единствен Лоев не ми се вписваше във визията за това заминаване, но по онова време вече имах достатъчно опит, за да знам, че човек не избира действащите лица в живота си. Аз бях едничката пречка за избуяването на революционните кълнове у Софи; от момента, в който бе изтръгнала от сърцето си тази любов, не ѝ оставаше нищо друго, освен да извърви докрай пътя, прокаран от младежките четива, от вълнуващата дружба с малкия Григорий и от онази погнуса, която душите, чиито илюзии са били отнети, хранят към средата, където са отрасли. Ала Конрад притежаваше изнервящия недостатък никога да не приема фактите такива, каквито са, без да притуря съмнителни интерпретации или хипотези. И аз бях белязан от същия порок, но моите предположения поне не се превръщаха, като при него, във фиксидея или митомания. Колкото повече Конрад размишляваше за това тайно заминаване, без писмо, без целувка за сбогом, толкова по-силно подозираше, че за изчезването на Софи съществуваша загадъчни и нечистоплътни основания, които бе по-добре да не се разбулват. Тази дълга зима в Кратовице бе направила от брата и сестрата онези напълно чужди един другиму хора, в каквито само двама членове на едно и също семейство успяват да се превърнат с подобно съвършенство. След завръщането ми от Лилиенкрон, за Конрад Софи вече бе единствено шпионка, чието присъствие сред нас обясняваше неизлизащите сметки и дори скорошния ми провал в Гурна.

Аз бях толкова сигурен в почитеността на Софи, колкото и в смелостта ѝ, и от тези глупави обвинения в приятелството ни зейна пукнатина. Винаги съм смятал, че онези, които толкова лесно са готови да повярват в безчестието на другите, проявяват известна низост. Уважението ми към Конрад бе накърнено от това до деня, в който не разбрах, че да направи от Софи една Мата Хари от някакъв филм или булеварден роман, може би за моя приятел бе начин простодушно да отдаде чест на сестра си, да придаде на това лице с огромни безумни очи онази покоряваща прелест, която братското му заслепление не му бе позволило дотогава да съзре в тях. Даже по-лошо: негодуващият потрес на Шопен го доведе дотам, че той прие безпрекословно романизованите и полицейски обяснения на Конрад. Шопен бе боготворил Софи; разочарованието бе твърде силно, за да може да стори нещо друго, освен да плюе на този идол, преминал към врага. От нас тримата, аз несъмнено бях най-нечистосърдечен и все пак единствен имах доверие в Софи, и единствен вече се опитвах да произнеса над нея онази оправдателна присъда, която тя навярно напълно справедливо е произнесла над самата себе си в предсмъртния си миг. Работата е там, че чистите сърца се приспособяват към значителна доза предразсъдъци, чието отсъствие при циниците може би компенсира тази на скрупулите. Истина е също така, че бях единственият, който спечели повече, отколкото изгуби от това събитие, та не можех да се сдържа, както тъй често ставаше в живота ми, да не намигна съучастнически на нещастieto. Твърди се, че съдбата няма равна на себе си в това да стяга примката около шията на осъдения; доколкото ми е известно, нея най-я бива да разкъсва нишки и връзки. С времето, при това щем не щем, тя ни измъква, като ни освобождава от всичко.

От този ден нататък Софи бе тъй окончателно и безвъзвратно погребана за нас, както ако бях докарал от Лиленкрон останките от пронизаното ѝ от куршум тяло. Празнотата, зейнала след заминаването ѝ, бе несъизмерима с мястото, което привидно бе заемала сред нас. Достатъчно се бе оказало изчезването на Софи, за да се възцари в този дом без женско присъствие (защото леля Прасковя в най-добрия случай бе призрак) тишина и смирение, досущ подходящи за мъжки манастир или гробница. Все по-намаляващата ни група постепенно се присъединяваше към великата традиция на суровото въздържание и

мъжествената храброст; Кратовице се връщаше към миналото си от времената, които се смятаха за отдавна отминали — преден пост на Тевтонския орден, непревземаема крепост на рицарите мечоносци. Когато въпреки всичко си мисля за Кратовице като за известен синоним на щастие, спомням си както моето детство, така и тъкмо този период. Европа ни предаваше; правителството на Лойд Джордж благодетелстваше Съветите; Фон Вирц се завръщаше в Германия, зарязвайки окончателно руско-балтийския хаос; преговорите от Дорпат отдавна бяха лишили от всякаква легитимност и от почти целия му смисъл нашето огнище на упорита и излишна съпротива; от другата страна, на руския континент, заместилият Деникин Врангел скоро щеше да подпише жалката декларация от Севастопол, горе-долу като човек, който парафира собствената си смъртна присъда, а двете победни офанзивни от месеците май и август на полския фронт още не бяха вдъхнали надеждите, попарени тутакси от сключването на септемврийското примирие и последвалото смазване на Крим... Ала резюмето, което ви поднасям, е писано впоследствие, като Историята, и в никакъв случай не отменя факта, че преживях онези няколко седмици до такава степен освободен от безпокойства, сякаш трябваше да умра на следния ден или да живея вечно. Опасността изважда на показ най-лошото в човешката душа, но също така и най-доброто. Тъй като общо взето лошото е повече от доброто, атмосферата на войната, в крайна сметка, се явява най-отвратителното и отблъскващо нещо. Но това не може да ме направи несправедлив към редките моменти на величие, които се съдържаха в нея. Ако въздухът в Кратовице бе убийствен за микробите на низостта, то безусловно това е, защото бях богопомазан да живея там редом със създания изключително чисти. Натури като Конрад са крехки и уязвими и винаги се чувстват най-добре единствено в черупка или доспехи. Изложени на света, жените, сделките и лесните успехи, коварното им размиване неизменно ме е навеждало на мисълта за отблъскващото повяхване на ирисите, тези мрачни цветя, наподобяващи острие на копие, чиято лигава агония е в пълен контраст с героичното изсъхване на розите. Изпитвал съм почти всички низки чувства, всяко от тях поне веднъж в живота си, и не бих могъл да кажа, че съм недосегаем за страха. Поради своята боязън, Конрад бе абсолютно девствен. Има такива същества и това често са най-безпомощните от всички, които в смъртта се чувстват така удобно

като в нечия утроба. Нерядко се говори за онази своеобразна власт на туберкулозните, орисани да умрат млади; но понякога съм виждал при младежи, обречени на мъчителна смърт, онова лекомислие, което е едновременно тяхно достойнство и тяхна божествена привилегия.

На трийсети април, през един обгърнат в златиста мъгла и мека светлина ден, напуснахме покрусени станалото незащитимо Кратовице с неговия тъжен парк, превърнат по-късно в спортни игрища за съветските трудещи се, и опустошената му гора, където до началните години на войната все още бродеха единствените стада диви бикове, оцелели от праисторически времена. Леля Прасковя бе отказала да тръгне и ние я бяхме изоставили на грижите на една стара прислужница. По-късно научих, че бе надживяла всичките ни крушения. Пътят зад нас бе отрязан, но аз таях надежда да установя връзка с антиболшевишките сили в югозападната част на страната, и действително след пет седмици успях да се присъединя към полската армия още в разгара на офанзивата ѝ. Разчитах бунтът на селяните от района, изтощени и обезкървени от глада, да ми помогне да осъществя отчаяното си проникване в зоната; и не се излъгах; но тези нещастници не бяха в състояние да ни продоволстват и гладът и тифът получиха своя дял, преди да пристигнем във Витна. Преди малко казах, че онова Кратовице от началото на войната се олицетворяваше от Конрад, а не от моята младост; възможно е също така смесицата от лишения и величие, от форсирания и върбови гривни, плуващи в наводнените от придошлите реки нивя, от ожесточена стрелба и внезапна тишина, от свирещи празни стомаси и звезди, трепкащи в светлата нощ, тъй както отпосле никога не съм ги виждал да мигат, за мен да бе Конрад, а не войната и приключението покрай една загубена кауза. Когато си припомням последните дни от живота на моя приятел, пред погледа ми автоматично изплува почти непознатото платно на Рембранд, което след няколко години прищявката на една тегава сутрин със снежна виелица ми помогна да открия в Галерия Фрик в Ню Йорк, където то ми въздейства като призрак, носещ пореден номер и фигуриращ в каталога. Този млад мъж, яхнал светъл кон, това едновременно чувствително и свирепо лице, тази гледка на разорение и безутешност, всред която подплашеното животно сякаш надушваше нещастията, и Смъртта и Лудостта с безкрайно по-силното си присъствие, отколкото в старата немска гравюра, защото за да усетиш близостта им дори

нямаше нужда от тяхната символика... Бях посредствен в Манджурия и се лаская, че в Испания изиграх само възможно най-незначителната роля. Водаческите ми качества намериха пълноценна изява едва по време на това отстъпление, по отношение на шепа хора, с които ме свързваше едничък човешкият ми договор. В сравнение с тези славяни, които се гмурваха живи в нещастията, аз въплъщавах духа на геометрията, генералщабната карта и реда. В село Новогродно бяхме нападнати от един отряд на казашката конница. Конрад, Шопен, петдесетина човека и аз се бяхме подслонили в гробищата, откъснати от основната част на войските ни, барикадирани в селището зад широко хълмисто пространство, горе-долу наподобяващо човешка длан. Привечер последните вражески коне изчезнаха в овесените ниви, но раненият в корема Конрад агонизираше.

Боях се храбростта да не го напусне внезапно за този зловец четвърт час, по-дълъг от целия му живот, същата тази храброст, която често се ражда неочаквано у онези, които дотогава са треперили. Но когато най-сетне се откри възможност да се занимая с него, той вече бе прекрачил идеалната демаркационна линия, отвъд която човек повече не се бои да умре. Шопен бе напъхал в раната един от онези превързочни пакети, които пестяхме така грижливо; за по-леките наранявания използвахме изсушен мъх. Нощта се спущаше: Конрад молеше за светлина със слаб, упорит, детински глас, сякаш мракът бе най-лошото в смъртта. Запалих един от железните фенери, които по този край се окачват над гробовете. Тази забележима от много далеч в светлия здрач нощна лампа можеше да ни навлече изстрели, но не давах пет пари, както навярно се сещате. Той толкова страдаше, че неведнъж си мислех да го довърша и така да го пощадя; ако не го сторих, то бе от малодушие. За няколко часа видях да се променя на години и почти на векове: последователно започваше да прилича на ранен офицер от военните кампании на Шарл XII, на проснат върху някакъв гроб средновековен рицар, най-сетне на който и да било смъртник без кастови или времеви характеристики, на млад селянин, на моряк от онези северни провинции, откъдето произхождаше родът му. Издъхна призори, неузнаваем, изпаднал почти в безсъзнание, наливан с ром от Шопен и мен, които се редувахме: сменяхме се да държим до устните му пълната до ръба чаша и да гоним от лицето му рояка ожесточени комари.

Зазоряваше; трябваше да тръгваме; но аз диво се бях вкопчил в мисълта за някакво подобие на погребална церемония; не можех да го пъхна като куче в някой разровен ъгъл на тези гробища. Като оставих Шопен да бди до него, пресякох редиците на гробовете, спъвайки се при лутането си в други ранени. Отидох да похлопам на вратата на презвитерия, разположен в края на градината. Свещеникът бе прекарал нощта в избата, боейки се, че всеки момент стрелбата може да започне отново; направо бе изумял от ужас; мисля, че за да го изкарам оттам, се наложи да го подбера с приклада на пушката. Поуспокоен донякъде, той склони да ме последва с псалтир в ръка; но веднъж встъпил отново в длъжност, която се състоеше в молитви, тутакси го осени неизбежната благодат на сана му и краткото опрощение бе дадено с тържественост досущ като от амвона на катедрала. Имах странното чувство, че съм превел Конрад невредим до целта: покосен от врага, благословен от един свещеник, той влизаше в онази категория съдби, която дедите му щяха да одобрят; и идните дни нямаше да имат повече власт над него. Личната горест няма нищо общо с преценката, на която съм се спирал отново и отново през всеки ден от последните двайсет години, и бъдещето вероятно няма да ме накара да променя мнението си за това, какъв късмет представлява тази смърт.

По-нататък, с изключение на отнасящото се до чисто стратегическите детайли, в паметта ми е зейнала черна дупка. Смятам, че във всеки живот има периоди, когато човек съществува реално, и други, когато е само някакъв конгломерат от отговорности, умора, а за слабоумните — и суета. Нощем, като не успях да затворя очи, лежах върху чувалите в някакъв хамбар и четях едно орфано томче от *Мемоарите* на Рец, взето от библиотеката в Кратовице, и ако пълната липса на илюзии и надежди е характерна за мъртъвците, то това легло по същество не се отличаваше от ложето, където Конрад бе започнал да се разлага. Но на мен ми е пределно ясно, че между мъртъвци и живи винаги остава някаква загадъчна дистанция, за чиято природа не знаем нищо, и че най-сведущите сред нас са горе-долу толкова осведомени за смъртта, колкото и една стара мома — за любовта. Ако да умреш е своего рода повишение в чин, не оспорвам на Конрад това тайнствено превъзходство в йерархията. Колкото до Софи, то тя напълно ми бе излязла от ума. Както зарязана наред улицата жена губи своята индивидуалност с отдалечаването си и отдалеч не е нищо

повече от минавачка като всички останали, вълненията, които бе събудила у мен, потъваха след раздялата в незначителната баналност на любовта; останал ми бе само един овехтял и избледнял спомен, който обикновено предизвиква свиване на рамене, щом го откриеш в някое ъгълче на паметта си, подобно зле фокусирана или заснета на контражур фотография, направена по време на забравена разходка. Оттогава изображението бе освежено и подчертано със средствата на киселинната баня. Съсипан бях; малко по-късно месецът, последвал завръщането ми в Германия, премина в спане. Целият край на тази история се развиваше за мен в атмосфера не на дрямка, не на кошмар, ами на тежък сън. Спях прав, като изморен кон. За нищо на света не искам да се изкарам невинен; злото, което навярно съм сторил на Софи, бе сторено отдавна и най-съзнателното усилие с нищо не би помогнало. Едно е сигурно: в цялото това последно действие не бях нищо повече от фигурант сомнамбул. Ще ми кажете, че в романтичните мелодрами се срещат и роли на палачи, които са без думи, обаче не са за пренебрегване. Но аз имах много ясното усещане, че от определен момент нататък Софи бе поела в свои ръце юздите на съдбата си, и бях убеден, че не греша, защото понякога падах толкова ниско, та да страдам от това. Поради липса на други притежания, можех прекрасно да ѝ оставя и инициативата за собствената ѝ смърт.

Съдбата най-сетне затвори уста в селцето Ково, където се събираха ведно два потока с невъзможни за произнасяне имена, само няколко дни преди пристигането на полските войски. Реката бе излязла от коритото си след поройните пролетни дъждове, превръщайки общината в подгизнало кално островче, където поне се чувствахме горе-долу защитени срещу всяко нападение, което би могло да дойде от север. Почти всички установени в участъка вражески войски бяха изтеглени на запад, за да се справят с полската офанзива. В сравнение с този край, околностите на Кратовице представляваха благоденстващ район. Завзехме почти без затруднения селото, три четвърти от което бяха обезлюдени от глада и скорошните екзекуции, както и сградите на малката гара, неизползвана след края на Голямата война, където дървените вагони гниеа на ръждясалите релси. Останките от един болшевишки отряд, понесъл тежки загуби на полския фронт, се бяха укрепили в бившите цехове на предачницата, основана в Ково преди войната от някакъв швейцарски индустриалец. Кажи-речи лишени от

боеприпаси и продоволствие, те все пак бяха още твърде богати, за да могат резервите им да ни помогнат впоследствие да издържим до пристигането на полската дивизия, която ни спаси. Предачната фабрика Варнер бе разположена на сред наводнения терен: още виждам контура на извънредно ниските хангари, очертан върху пепеливото небе, облизвани вече от сивите води на реката, чието прииждане бе на път да се превърне в бедствие след последните бури. Мнозина от хората ни се издавиха в тази кал, където затъвахме до кръста, като ловци на диви патици в тресавище. Упоритата съпротива на червените се пропука едва при новото покачване на водите, повлекли част от постройките, които бяха подкопани от петгодишното действие на природните стихии и запустението. Хората ни се ожесточиха, сякаш тези няколко хангара, завзети с щурм, щяха да им помогнат да уредят старите си сметки с врага.

Григорий Лоев бе един от първите трупове, на които се натъкнах в коридора на фабриката Варнер. В смъртта бе запазил онова изражение на стеснителен студент и любезен продавач, което не пречеше да си има собствено достойнство, каквото не липсва на никой мъртвец. Орисан бях рано или късно да открия единствените си двама лични противници, намиращи се в положение безкрайно по-стабилно и сигурно от моето, унищожавайки по този начин горе-долу всяка мисъл за отмъщение. Срецнах отново Фолкмар по време на пътуването си в Южна Америка; представляваше страната си в Каракас; очакваше го блестяща кариера, и, сякаш за да направи всяко желание за мъст по-жалко и смешно от всякога, той бе забравил. Григорий Лоев бе още по-недосегаем. Накарах да го претърсят, без да се намери в джобовете му и един документ, който да ме осведоми за съдбата на Софи. За сметка на това, носеше със себе си екземпляр от *Часослова* на Рилке, който Конрад също много бе обичал. Григорий навярно бе единственият човек в тази страна и по това време, с когото бих могъл да беседвам приятно поне четвърт час. Трябва да се признае, че тази еврейска мания да надскочиш бащината несрета и падение, бе дала при Григорий Лоев онези прекрасни психологически плодове като преданост към определена кауза, вкус към лириката, привързаност към една пламенна девойка и накрая — малко тъжната привилегия на красивата смърт.

Шепа войници още се държаха в сеновала, разположен в горната част на един хамбар. Дългата наколна постройка, олюляваща се под напора на водата, се срути най-сетне с неколцина мъже, вкопчени в дебела греда. Принудени да избират между удавянето и екзекуцията, оцелелите решиха да се предадат, без да си правят илюзии за съдбата, която ги очакваше. И от едната, и от другата страна вече не се вземаха пленници, пък и как да влачиш пленници със себе си в това крушение? Един по един, шест-седем изтощени до смърт човека слязоха с несигурна стъпка по стръмната стълба, която водеше от сеновала в хангара, задръстен от бали мухлясал лен, който навремето бе служил за магазия. Първият, млад русокос великан, ранен в бедрото, се олюля, пропусна стъпало и рухна на пода, където бе застрелян от някого. Изведнъж, най-горе на стъпалата, разпознах разрошени, ослепително руси коси, досущ подобни на онези, които бях видял да изчезват под земята преди три седмици. Старият градинар Михаил, който ей така, без особени причини ме бе последвал в качеството на ординарец, вдигна натежалата си от толкова събития и изтощение глава, и се провикна глураво:

— Госпожице...

Наистина бе Софи, която отдалеч ми кимна безразлично и разсеяно като жена, която е познала някого, но никак не държи да я спират и разговарят с нея. Обути и облечени като останалите, съвсем приличаше на много млад войник. Тя разбути и излезе с широка гъвкава стъпка от нерешителната групичка, скупчена в прахта и полумрака, приближи до младия русокос великан, проснат в подножието на стълбата, хвърли му същия суров и нежен поглед, който бе отправила към кучето Тексас през една ноемврийска вечер, и коленичи да му затвори очите. Когато се изправи, лицето ѝ си бе възвърнало отсъстващото, безизразно и спокойно изражение, досущ напомнящо изораните ниви под есенното небе. Заставиха пленниците да помагат при пренасянето на запасите от боеприпаси и хранителни продукти до спирката в Ково. Софи вървеше последна, със свободно отпуснати ръце; имаше безгрижния вид на момче, което току-що се е отървало от някаква непосилна задача, и си подсвиркваше *Tipperary*.

Ние с Шопен я следвахме на известно разстояние и загрижените ни лица навярно приличаха на лицата на родители, тръгнали на погребение. Мълчахме, и тъй като и двамата в този миг изпитвахме

желание да спасим момичето, всеки от нас подозираше другия, че ще се противопостави на намеренията му. При Шопен поне този пристъп на снизходителност отмина бързо, защото след няколко часа бе също толкова решен да подкрепи пределно строгото наказание, колкото би бил и Конрад на негово място. За да печеля време, си вмених в дълг да разпитам пленниците. Затвориха ги в някакъв изоставен на линията конски вагон и ми ги водеха един по един в канцеларията на началник-гарата. Първият разпитан, малорусийски — или украински — селянин, не схвана и думица от въпросите, които му поставях напълно формално, затъпял от крайното изтощение, изпарената смелост и безразличието към всичко. Той бе трийсет години по-възрастен от мен и аз никога не съм се чувствал по-млад, отколкото в присъствието на този чифликчия, който можеше да ми бъде баща. Отпратих го с натежала от погнуса душа. След това се появи Софи между двама войници, които с еднаква сила биха могли да изобразяват лакеи, натоварени да обявят за пристигането ѝ на някоя светска вечеринка. За миг прочетох върху лицето ѝ онзи своеобразен страх, който не е нищо друго, освен боязън да не се изпари храбростта ѝ. Тя приближи до бялата дървена маса, на която се бях облакът, и произнесе много бързо:

— Не очаквайте от мен сведения, Ерик. Нищо няма да кажа и нищо не зная.

— Не накарах да ви доведат заради сведенията — отвърнах и ѝ посочих стол.

Тя се поколеба, после седна.

— Тогава защо?

— За изясняване на някои неща. Знаете ли, че Григорий Лоев е мъртъв?

Тя сведе церемониално глава, без особена тъга. В Кратовице приемаше това изражение, когато ѝ известяваха за смъртта на онези от другарите ни, които ѝ бяха едновременно безразлични и скъпи.

— Срецнах се с майка му в Лилиенкрон миналия месец. Уверяваше ме, че сте се омъжили за Григорий.

— Аз? Що за хрумване! — възкликна тя на френски и звукът на това изречение бе достатъчен да ме върне отново в някогашното Кратовице.

— Обаче спяхте заедно, нали?

— Ама що за хрумване! — повтори тя. — Също като за Фолкмар: въобразили си бяхте, че сме сгодени. Прекрасно знаете, че ви казвах всичко — рече тя със спокойната си детинска непринуденост. И добави с поучителен тон:

— Григорий бе много почтен човек.

— И аз започвам да смятам така — промълвих. — Ами раненият, за когото се погрижихте преди малко?

— Да — рече тя. — Все пак сме останали повече приятели, отколкото си мислех, Ерик, защото познахте.

Тя сплете замислено длани и погледът ѝ отново прие онзи вторачен и неопределен израз, прехвърлящ събеседника, който е характерен за късогледите, но и за съществата, погълнати от някоя мисъл или спомен.

— Той бе много добър. Не знам как щях да се справя без него — промълви тя с тон на буквално наизустен урок.

— Трудно ли ви бе там?

— Не. Добре се чувствах.

Спомних си, че и аз се чувствах добре през тази зловеща пролет. Покоят, който се излъчваше от нея, бе покой, който никога не можеш да отнемеш напълно от едно създание, познало щастието в най-първичните му и сигурни проявления. Дали го бе открила в общуването с този мъж, или това спокойствие произтичаше от близостта на смъртта и привикването с опасностите? Каквото и да е, в този момент тя не ме обичаше повече: вече не я бе грижа какво впечатление оставя у мен.

— А сега? — рекох, посочвайки кутия цигари, разтворена на масата.

Тя отказа с махване на ръка.

— Какво сега? — попита с изненада.

— Имате ли роднини в Полша?

— А, значи имате намерение да ме отведете в Полша. Това ли е желанието и на Конрад? — попита тя.

— Конрад е мъртъв — рекох, колкото можах по-непринудено.

— Съжалявам, Ерик — каза тя ласкаво, сякаш тази загуба засягаше само мен.

— Толкова ли държите да умрете?

Искрените отговори никога не са нито категорични, нито бързи. Тя размишляваше, смръщила вежди, което извикваше на челото ѝ бръчки, каквито навярно щеше да има след двайсет години. Присъствах на онова неведомо претегляне на кантар, което Лазар безусловно направил твърде късно, след възкресението си, и при което страхът служи за противовес на умората, отчаянието на дързостта, а чувството, че ти е дошло до гуша — на желанието да изядеш още няколко ястия, да поспиш още няколко нощи, да видиш още няколко пъти зазоряването. Към това се прибавят две-три дузини радостни или тъжни спомени, които в зависимост от човешката природа ни помагат да се отдръпнем или ни тласкат в смъртта.

Най-сетне тя проговори и думите ѝ сигурно бяха възможно най-подходящите:

— Какво ще правите с другите?

Не отговорих, а липсата на отговор казваше всичко. Тя се изправи с израз на човек, който не е успял да сключи сделка, но пък тази сделка не го засяга лично.

— Колкото до вас — рекох, ставайки на свой ред, — знаете прекрасно, че ще сторя невъзможното. Не мога да обещаая нищо повече.

— Не искам от вас толкова — промълви тя.

И с полуизвъръщане настрани написа с пръст върху запотеното стъкло нещо, което веднага изтри.

— Не искате да ми дължите нищо, така ли?

— Дори не е и това — отвърна тя с тон на човек, който се отегчаваше от разговора.

Бях направил няколко крачки към нея, заслепен въпреки всичко от това създание, обгърнато за мен в двойното обаяние на смъртник и същевременно — на войник. Ако можех да се оставя на вътрешното си желание, сигурно щях да нашепвам в безреда нежни слова, които тя несъмнено щеше да си достави удоволствието да отхвърли с презрение. Но къде да откроя думи, които да не са отдавна опорочени до такава степен, че да не са станали нелепи и неизползваеми? Прочее, признавам, че всичко това е истина само защото у нас съществуваше някакъв неизцелим инат, който ни запрещаваше да се доверяваме на думите. Една истинска любов още можеше да ни спаси, нея от настоящето, а мен от бъдещето. Ала тази истинска любов се бе

представила на Софи в лицето на някакъв млад руски селянин, когото преди малко бяха убили в някаква си плевня.

Положих несръчно ръце върху гърдата ѝ, сякаш за да се уверя, че сърцето ѝ още туптеше. Трябваше да се задоволя да повтора още веднъж:

— Ще направя всичко възможно.

— Не се опитвайте повече, Ерик — рече тя, освобождавайки се от ръцете ми, без да разбере дали думите ѝ се отнасяха за тази любовна ласка или за обещанието ми. — Не ви отива.

И като се приближи до масата, тя позвъни с един забравен на писалището на началник-гарата звънец. Появи се войник. След излизането ѝ забелязах, че ми бе свила кутията цигари.

Несъмнено никой не спа тази нощ, а най-малко от всички Шопен. Паднало ни се бе да споделяме тясното диванче на началник-гарата; цяла нощ го гледах да крачи напред-назад из стаята, разхождайки след себе си върху стената своята съкрушена от нещастията сянка на възпъльничък мъж. На два-три пъти спираше пред мен, потупваше ме по ръката и кимваше, а после подхващаше с натежали крака примиреното си сноване. Като мен и той знаеше, че щяхме за нищо и никакво да плюем на честта си, ако предложехме на другарите си да пощадят единствено тази жена, и то жена, за която всички знаеха, че бе преминала на страната на противника. Шопен въздъхна. Обърнах се към стената, за да не го гледам повече; щеше да ми е трудно да се сдържа и да не му се скарам; и все пак, най-много за него ми бе жал. Що се отнася до Софи, не можех да мисля за нея, без да изпитвам в стомаха си своеобразен спазъм и желание да повърна от омраза, което ме караше да си казвам за смъртта ѝ — така ѝ се пада. Появяваше се ответната реакция и аз си блъсках главата в неизбежното като затворник — в стената на килията. За мен ужасът не бе толкова смъртта на Софи, колкото упорството ѝ да умре. Усещах, че някой подобър от мен човек щеше да открие великолепно разрешение, но никога не съм си правил илюзии относно сърдечните си заложби. Изчезването на сестрата на Конрад щеше най-малкото да унищожи отминалата ми младост, да разруши последните мостове между мен и тази страна. Най-сетне, припомнях си другите кончини, на които бях присъствал, сякаш екзекуцията на Софи щеше да бъде изкупена и оправдана чрез тях. После, като се замислях за нищожната цена на

човешката стока, си казвах, че се вдига прекалено голям шум около някакъв женски труп, който едва ли щеше да ме разнежи толкова, ако го бях намерил вече вкочанен в коридора на фабриката Варнер.

На следната сутрин Шопен ме изпревари на плаца, който се намираще между гарата и общинския хамбар. Пленниците, натикани в една глуха линия, имаха малко повече вид на смъртници, отколкото предната вечер. Онези от хората ни, които ги бяха пазили на смени, изтощени от това допълнително задължение, изглеждаха почти също толкова на края на силите си. Именно аз бях предложил да се изчака до следващия ден; усилието, което смятах, че съм длъжен да направя, за да спася Софи, бе довело до един-единствен резултат: накарал бях всички да прекарат една безсънна нощ повече. Софи бе приседнала върху камара дърва; замислените ѝ ръце висяха между разтворените колене; а токовете на грубите ѝ обуца машинално бяха издълбали трапчинки в земята. Пушеше непрестанно крадените си цигари; това бе единственият признак за страха ѝ, а хладният утринен въздух придаваше на бузите ѝ красив здравословен цвят. Разсеяният ѝ поглед като че ли не забеляза присъствието ми. Обратното безусловно щеше да ме накара да се развикам. Все пак тя прекалено приличаше на брат си, за да нямам усещането, че го виждам да умира за втори път.

В подобни случаи винаги Михаил се наемаше с ролята на палач, сякаш така само продължаваше да изпълнява функциите си на месар, които бе упражнявал за нас в Кратовице, когато случайно попаднеше животно за клане. Шопен бе дал заповед Софи да бъде езекутирана последна; и до днес не мога да си обясня дали това бе от излишък на суровост, или за да даде на един от нас шанс да я защити. Михаил започна от малорусина, когото бях разпитвал предната вечер. Софи хвърли бърз и кос поглед на онова, което се случваше вляво от нея, после извърна глава като жена, опитваща се да не види някой мръснишки жест, който се прави наблизо. Четири-пет пъти се разнесе онзи взривен шум на пръсната ламаринена кутия, чийто ужас, струва ми се, дотогава не бях съизмервал. Внезапно Софи направи на Михаил дискретен и властен знак на господарка и домакиня, която дава последни разпореждания на прислугата в присъствие на гостите си. Михаил пристъпи, превивайки гръб, със същото потресено от ужас покорство, с което щеше да я разстреля, и Софи прошепна няколко думи, които не можах да отгатна по движението на устните ѝ.

— Добре, госпожице.

Бившият градинар се приближи до мен и ми каза на ухото с мрачния и умолителен тон на стар притеснен служител, който напълно съзнава, че ще бъде изгонен, задето е предал подобно послание:

— Тя заповядва... Госпожицата моли... Тя иска вие да...

Подаде ми револвер; взех моя и механично направих крачка напред. За това толкова кратко разстояние имах време да си повтора поне десет пъти, че Софи може би искаше да ми отпрати последно послание и че тази заповед бе само претекст да го направи шепнешком. Ала устните ѝ не помръднаха: с разсеяни движения бе започнала да разкопчава горната част на самото си, сякаш щях да опра револвера точно до мястото на сърцето ѝ. Трябва да кажа, че редките ми мисли се носеха към това живо и топло тяло, което близостта на общия ни живот бе направила за мен почти толкова познато като това на някой приятел; така че усетих спазъма на някакво абсурдно съжаление за децата, които тази жена би могла да роди, които щяха да наследят нейната храброст и очите ѝ. Но не е отредено нам да населяваме стадионите или траншеите на бъдещето. Още една крачка ме отведе толкова близо до Софи, та можех да я целуна по тила или да поставя ръка на рамото ѝ, което се тресеше от почти недоловими тръпчици, но от нея вече виждах единствено очертанията на един обречен профил. Тя дишаше малко учестено, а аз се вкопчвах в мисълта, че бях искал да довърша Конрад, за да го пощадя, и че сега бе същото. Стрелях, извъръщайки глава, кажи-речи като уплашено дете, което гръмва бомбичка на Бъдни вечер. Първият изстрел отнесе единствено част от лицето, което винаги ще ми пречи да разбера какъв ли израз ще да е приела в смъртта си Софи. С втория изстрел всичко се свърши. Най-напред си помислих, че с молбата си да изпълня тази служба, тя смяташе, че ми дава последно — и най-категорично от всички — доказателство за любовта си. След това осъзнах, че бе искала единствено да си отмъсти и да ми завещае угризения. Много точно бе преценила: от време на време имам такива. Човек винаги пада в капана на жените.

[1] Ливония или Лифландия, провинция в бивша царска Русия по крайбрежието на Балтийско море. До Първата световна война наброява 1,5 млн. жители и неин главен град е Рига. Откъсната през 1918 г. от

Русия, на която принадлежи от 1721 г., тя бива поделена между Естония и Латвия. Но между 1915 и 1917 г. там се водят ожесточени сражения между Германия и Русия. Всъщност Ливония е представлявала територия, съответстваща почти изцяло на сегашната територия на балтийските държави, за да се сведе понастоящем до името на полуострова на днешна Латвия. — Б.пр. ↑

[2] На френски първото значение е: мъртвец. — Б.пр. ↑

Cet ouvrage, édité dans le cadre du programme de participation à la publication VITOCHA, bénéficie du soutien du Ministère français des Affaires étrangères et de l'Institut Français à Sofia.

Тази книга, публикувана в рамките на програмата за участие в книгоиздаването „ВИТОША“, се ползва с подкрепата на Министерството на външните работи на Франция и на Френския институт в София.

Ouvrage publié avec l'aide du Ministère Français chargé de la Culture — Centre national du livre

Изданието е публикувано с помощта на Министерството на културата на Франция — Национален център за книгата.

СТО И ДВАДЕСЕТ БЪЛГАРСКИ УЧИЛИЩА ПОЛУЧАВАТ БЕЗВЪЗМЕЗДНО КНИГИТЕ НА ИК „ПУЛСИО“

Издание:

Автор: Маргьорит Юрсенар

Заглавие: Пощадата

Преводач: Мария Георгиева

Година на превод: 2007

Език, от който е преведено: френски

Издание: първо

Издател: „Пулсио“

Град на издателя: София

Година на издаване: 2007

Тип: роман (не е указано)

Националност: френска

Печатница: Инвестпрес

Редактор: Валентина Бояджиева

Художник: Здравко Денев

Коректор: Донка Дончева

ISBN: 978-954-9490-20-6

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/13890>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.